

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2006 metai

1

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2006

1

VILNIUS 2007

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2006

1

VILNIUS 2007

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKASKAS
Lenkijos MA Istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Lieneburge

Agnius URBANAVIČIUS (sekretorius)
Lietuvos istorijos institutas

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:

HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2007
© Straipsnių autoriai, 2007

MOKSLO GYVENIMAS

PIRMASIS LIETUVOS ISTORIKŲ SUVAŽIAVIMAS

Pirmasis Lietuvos istorikų suvažiavimas vyko 2005 m. rugsėjo 15–17 d. Jo dalyviai posėdžiavo senuosiuose Vilniaus universiteto rūmuose. Pateikiame vieno iš Suvažiavimo organizatorių, Lietuvos nacionalinio istorikų komiteto sekretoriaus Rūsčio Kamuntavičiaus parašytą viso Suvažiavimo darbų apžvalgą, taip pat visų Suvažiavime veikusių sekcijų moderatorių informaciją apie jų darbą. Taip pat skelbiamos Suvažiavimo metu priimtos rezoliucijos.

Lietuvos istorijos metraščio redakcinė kolegija

PIRMOJO LIETUVOS ISTORIKŲ SUVAŽIAVIMO APŽVALGA

Pagrindinis Pirmojo Lietuvos istorikų suvažiavimo organizatorius buvo Lietuvos Nacionalinis istorikų komitetas (www.lnik.tk). Šios nevyriausybinės organizacijos nariai yra visos pagrindinės Lietuvos institucijos, kuriose dirba istorikai. Jos proporcinu principu deleguoja nuo vieno iki trijų atstovų į Nacionalinio komiteto tarybą. Komiteto prezidentas ilgą laiką buvo Vytauto Didžiojo universiteto profesorius Egidijus Aleksandravičius, o pastaraisiais metais juo tituluojamas Lietuvos istorijos instituto direktorius Alvydas Nikžentaitis. Viceprezidentas – Vilniaus universiteto istorikas Rimvydas Petrauskas. Jis buvo ir pagrindinis Lietuvos istorikų pirmojo suvažiavimo organizatorius.

Pirmasis Lietuvos istorikų suvažiavimas buvo planuojamas kaip vienas iš istorikų bendruomenės kūrimo veiksmų. Jo metu istoriją tyrinėjantys mokslininkai turėjo puikią galimybę susipažinti vienas su kitu. Ne paslaptis, kad didžiuosiuose Lietuvos miestuose dirbantys mokslininkai iš matymo menkai pažįsta savo kolegas,

gyvenančius už šimto kilometrų. Svarbu ir tai, kad gausiai susirinkę mokytojai ir muziejininkai galėjo išgirsti ir pamatyti žymiausius Lietuvos tyrinėtojus bei padiskutuoti apie istorijos mokslo padėtį ir istorijos bei visuomenės komunikaciją. Taip pat šio pirmojo istorikų suvažiavimo metu norėta pristatyti pagrindinius istorijos mokslo pasiekimus nepriklausomoje Lietuvoje.

Suvažiavimo programa ir dalyviai

Nors suvažiavimo programa buvo kuriama skubotai ir gana chaotiškai, ji neblogai atspindi tiek Lietuvos istorikus, tiek svarbiausias jų tyrimų sritis. Deja, nesusiformavo atskira mokytojų parengta sekcija, turėjusi gvildinti ir pristatyti šios gildijos problemas, galėjusi pagyvinti suvažiavimą. Nesusiformavo ir Lietuvos žydų istorijai, šiuo metu sulaukiančiai vis daugiau tyrinėtojų dėmesio, skirta sekcija.

Suvažiavime buvo pristatytos visiškai naujos, per paskutinius 15 metų susiformavusios tyrimų sritys. Dalios Marcinkevičienės vadovaujamoje sekcijoje „Motery ir šeimos istorija“ pranešimus skaitė žymiausios šios srities tyrinėtojos moterys. Tuo pačiu metu išskirtinai vyriška kompanija diskutavo Karo istorijos, kurios stipriausias centras susiformavęs Kaune, klausimais. Šiai sekcijai vadovavo Valdas Rakutis ir Jonas Vaičėnionis.

Natūralu, kad daug dėmesio buvo skiriama tekstams, kuriuose analizuojama sovietinių laikų Lietuvos istorija. Arvydas Anušauskas vadovavo sovietinei Lietuvai skirtai sekcijai, jos pranešėjai buvo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro bei Vilniaus universiteto istorikai. Ši sekcija sulaukė didelio klausytojų susidomėjimo, vyko karštos diskusijos. Sekcija „Istorinė sąmonė ir istorijos politika“ irgi buvo skirta panašiai problemai – XX a. antrosios pusės Lietuvos istorijai. Jai vadovavo Nerijus Šepetytys.

Likusiose suvažiavimo sekcijose gvildintos tradiciškesnės, daug dešimtmečių Lietuvoje tyrinėjamos temos. Jolanta Karpavičienė vadovavo Lietuvos miestų istorijos sekcijai. Alfredo Bumblausko istoriografinėje sekcijoje daugiausia Vilniaus universiteto dėstytojai diskutavo apie Lietuvos istorijos erdvės ir laiko modelius. Šiuolaikinio „istorinio teksto“ problemoms (kaupimas, saugojimas, tyrimas, eksponavimas) buvo skirta Pauliaus Subačiaus vadovaujama sekcija, kurios dalyviai irgi buvo Vilniaus universiteto dėstytojai. Viduramžių Lietuvos valstybės istorijai buvo skirta Rimvydo Petrausko vadovaujama sekcija. Lietuvos istorijos tęstinumo problemos diskutuotos Dariaus Staliūno vadovaujamoje sekcijoje. Istorijos didaktikos problemos gvildintos vadovaujant Arūnui Poviliūnui. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tyrimų sekciją vedė Jūratė Kiaupienė. Suvažiavimą užbaigė istoriografijai skirta sekcija, vadovaujama Zenono Norkaus.

Suvažiavime pranešimus skaitė apie 70 istorikų. Tai maždaug 25–30% visų Lietuvoje istorija užsiimančių mokslininkų. Daugiausia, net 26, buvo iš Vilniaus universiteto. Po jo sekė Lietuvos istorijos institutas su 17 ir Vytauto Didžiojo universitetas su 7 dalyviais. Likusieji 20 buvo iš Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centro, Vilniaus pedagoginio universiteto, Šiaulių universiteto ir įvairių kitų institucijų. Klaipėdos universitetas, kuris turi netgi savo istorijos doktorantūrą, visai nebuvo reprezentuojamas. Pranešimus skaitė bei diskutavo dalyvavo ir kviestiniai svečiai iš kitų mokslo sričių – Darius Kuolys, Paulius Subačius, Arvydas Šliogeris ir kt. Beje, reikia pastebėti, jog pranešimą skaitė tik vienas istorijos mokytojas – Albinas Galinis (M. K. Čiurlionio menų gimnazija).

Suvažiavime pranešimus skaitė daugiau nei trečdalis visų Vilniaus universiteto ir Vytauto Didžiojo universiteto istorikų. Istorijos instituto darbuotojų ir doktorantų buvo tik šiek tiek daugiau nei ketvirtadalis. Visos kitos institucijos buvo dar menkiau atstovaujamos. Priežasčių, dėl kurių proporcijos buvo būtent tokios, galima surasti daug. Tačiau visai natūralu, kad svarbiausi per 15 paskutinių metų susiformavę Lietuvos istorijos centrai – Vilniaus universitetas, Lietuvos istorijos institutas ir Vytauto Didžiojo universitetas – buvo atstovaujami gausiausiai. Na, o Klaipėdos ir Šiaulių universitetų atstovų dėl didelio nuotolio ir menko istorikų skaičiaus šiose įstaigose atvyko mažai.

Istorijos tyrimų problemos

D. Kuolio plenarinis pranešimas ir vakarais vykę plenariniai posėdžiai, vadovaujami E. Aleksandravičiaus ir Antano Kulakausko, išryškino pagrindines istorijos mokslo ir istorikų komunikacijos su visuomene problemas. Labai daug atsirado siūlančių, ką istorijos moksle reikia patobulinti, ir ne visi šie siūlymai buvo nepagrįsti.

Pasirodo, kad iš tikrųjų Lietuvos istorikai nėra įsigilinę į daugybę temų. Galbūt čia nereiktų per daug sureikšminti istoriko Romo Batūros ir filosofo A. Šliogerio skatinimo daugiau dėmesio skirti atitinkamai baltų ir antikos istorijai, tačiau tikriausiai negalima jo ir ignoruoti. Vienoje diskusijoje buvo taikliai pastebėta (atrodo, E. Aleksandravičiaus), kad mūsų istorikai menkai arba iš viso nerašo kitų Europos šalių istorijos temomis. Ar turime lietuvių parašytų originalių studijų apie Prancūzijos ar Vokietijos istoriją? Lietuviškoji perspektyva galėtų būti įdomi ne tik mums, bet ir europiečiams. Dar viena visiškai neužkabinta tema, kurią daug metų reklamuoja Antanas Tyla ir suvažiavimo metu dar kartą pakartojo – ekonomikos istorija. Turėjome labai mažai jai skirtų kokybiškų studijų, o po 1990 m. domėjimasis šia tema iš viso sunyko. Šiandien, paėmus iš esmės bet kokią temą, susijusią su Lietuvos ekonomikos istorija, gali būti tuo pirmuoju „ledlaužiu“ ir pionieriumi.

Su neištirtomis arba menkai tirtomis temomis buvo susijusi ir pastaba, kad istorikai Lietuvoje menkai pažįsta vieni kitus. Nelabai domimasi ir yra žinoma, apie ką rašo kolegos kituose universitetuose ir institutuose. Iš esmės situacija yra tokia, kad viename universitete apginta disertacija gali būti sėkmingai nuplagijuota ir pristatyta gynimui kitoje mokslo įstaigoje. A. Tyla ir Zigmantas Kiaupa siūlė koordinuoti Lietuvos istorikų tyrimus. Jų manymu, reikia sukurti bazę tirtinų temų, kurios galėtų būti siūlomos doktorantams. Tokiu būdu būtų išvengiama „baltų skylių“ mūsų istorijos tyrimuose.

Šalia tokių diskusijų, buvo keletas „modernių“ siūlymų. Daug dalyvių pasisakė už kaip galima greitesnį istorijos perkėlimą į mokomuosius ir informacinius kompaktinius diskus. Tuo šiandien iš esmės užsiima tik viena įstaiga – Eugenijaus Jovaišos kuruojamas Lietuvos istorijos projektas, kurį sudaro diskai, leidžiami „Elektroninės leidybos namuose“. Z. Norkus ypač akcentavo būtinumą digitalizuoti kaip galima daugiau su Lietuvos istorija susijusių šaltinių, t. y. perkelti juos į internetą, sukuriant modernias paieškos sistemas.

Daug sudėtingesnės ir gilesnės už čia išvardintąsias buvo D. Kuolio plenariame pranešime suformuluotos istorijos tyrimų problemos. Cituodamas Haydeną White'ą jis pakartojo akivaizdų, bet mažai kam suprantamą teiginį, kad „žmonės yra laisvi suprasti istoriją kaip nori ir laisvi daryti ją tokią, kokią nori“. Dauguma profesionalių Lietuvos istorikų atlieka absoliučiai savarankiškus tyrimus ir formuoja unikalias išvadas, neribojami jokių autoritetų ar cenzūros. Todėl klesti požiūrių ir interpretacijų pliuralizmas. Tai gąsdina tiek visuomenę, tiek mokytojus, kurių posovietinis mentalitetas dar nepatyrė būtinų transformacijų. Jie negali ir nesugeba sutikti su faktu, jog gali egzistuoti daugybė lygiaverčių ir vienodai teisingų požiūrių į tą patį įvykį ar reiškinį.

Situaciją dar komplikuoja ir tai, kad istorikai rašo vadovaudamiesi savomis normomis ir vertybėmis, kurios nebūtinai sutampa su visuomenėje vyraujančiomis. Gyvename laikais, kai vertybių primesti negalima. Taigi, nors istorikai ir turi didelę įtaką jaunimo ir visos visuomenės pasaulėvaizdžio formavimui, jie yra laisvi pateikti tokią istoriją, kokia jiems atrodo tinkamiausia, išplaukianti iš jų patirties ir tyrimų rezultatų.

Tokioje maišalynėje, dar labiau komplikuojant situaciją, formuluojamas dar vienas su Lietuvos dabartine istorijos padėtimi susijęs klausimas, irgi nuskambėjęs D. Kuolio pranešime: ar istorikai kuria istoriją, ar tik kritikuoja ir griaua tai, kas jau yra sukurta? Konstruojamas ar destruktivinis pradas yra galingesni šiuolaikinėje Lietuvoje? Istorikų sukurtos interpretacijos ir ktoniški požiūriai neretai sulaukia tik aršios kritikos. Dažniausiai oponentai nori tik sugriauti sukurta požiūrį, nepasiūlydami nieko, kas jį galėtų pakeisti, užpildyti tuštumą. Atrodo, kad žengiamo į postmodernaus būvio gilumą, kur absoliučiai viskas yra reliatyvu. Visuomenė neranda atsparos taškų, pastovių tiesų, o tai ją glumina ir veda į dar gilesnę vertybių krizę.

Galų gale istorikų tarpusavio susikalbėjimą ir nuo jų priklausančią tyrimų kokybę komplikuoja dar ir tai, jog Lietuvoje istorikai mažai tarpusavyje diskutuoja argumentų ir logikos kalba.

Ar istorijos mokytojai yra istorikai?

Suvažiavime pranešimą skaitęs, o vėliau A. Kulakausko vadovautoje diskusijoje apie istoriją ir visuomenę dalyvavęs istorijos mokytojas A. Galinis savo kalbą pradėjo nuo klausimo: ar aš esu istorikas? Iš tikrųjų kalba čia eina ne tik apie konkretaus mokytojo, bet apie visų istorikų, dirbančių mokykloje, dramą.

Jau daug metų diskutuojama, o Suvažiavime dar kartą pabrėžta, kad mokyklos išugdo ne kritiškai mąstančius ir istoriją suprantančius žmones, bet kryžiažmogius – sugebančius daug išmokti, atsiminti ir testo pildymo metu ką reikia apibraukti. Tuo metu, kai istorikai imasi tyrinėti vis naujesnes temas, o nuolatinį ginčų metu griaua nusistovėjusias tiesas ir siūlo naujas, mokytojai yra priversti dėstyti pastovius ir nesikeičiančius dalykus. Tai daryti juos verčia konservatyvios mokyklos programos, o ypač – netinkama egzaminų forma.

Mokytojų padėtį dar labiau sunkina tai, kad dirbant visu etatu paliekama labai mažai laiko skaitymui ir gilinimuisi į naujausią literatūrą. Nespėdami fiksuoti interpretacijų ir idėjų pokyčių, mokytojai pradeda prašyti specialiai jiems leisti populiarūs leidinius apie naujausius pokyčius istoriografijoje, pagalbines priemones su nurodymais, kaip ir ko mokyti moksleivius, netgi prieinama prie reikalavimų pateikti lenteles faktų, kuriuos mokiniams reikia įkalti. Nesuprantama, kad vos pasirodžius tokio tipo priemonei, po metų jose išsakytos „tiesos“ gali pakisti. Be to, atsidūrėme laikotarpyje, kai daugelyje temų vieno vienintelio teisingo požiūrio į praeitį sukurti iš viso nėra įmanoma.

Per paskutinius 15 metų Lietuvos istorijos tyrimų objektas daugelio istorikų darbuose labai išsiplėtė. Į tyrimų sritį įtraukti Lietuvos žydai „litvakai“, baltarusiai ir lenkiškasis elitas, kurie jau tapo mūsų istorijos dalimi. Geografiškai irgi, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestai, tokie kaip Gardinas ar Brestas, Juodoji Rusia vis dažniau minimi mūsų knygose ir vadovėliuose. Tai glumina tuos, kurie yra įpratę matyti Lietuvą tik šiandieninės Respublikos ribose, o lietuviais laikyti tik tuos, kurie kalba lietuviškai. Šitie du požiūriai į Lietuvos praeitį – vienas platesnis, o kitas siauresnis – egzistuoja vienas šalia kito ir neaišku, kuris galų gale įsigalės.

Panašu, kad tokių neatsakomų klausimų Lietuvos istorijoje ateityje tik daugės. Mokytojų padėtis darysis vis labiau komplikuota, jei mokymo programos ir požiūris į egzaminus išliks toks pat. Po kelerių metų galbūt mokytojai jau ir patys į istorikų suvažiavimus nevažiuos, nes tiesiog neturės apie ką kalbėti ir nesupras, kas yra sakoma.

Kalbant apie moksleiviams formuojamą istorijos sampratą, puikiai tinka viena užduotis, kurią galime rasti mokykloms parengtame Lietuvos istorijos multimedijos diske, demonstruotame vienoje iš Suvažiavimo sekcijų. Užduoties esmė – labirintas, kuriame išmėtyta daugybė kvadratėlių. Reikia surasti kelią iki pirmojo kvadratėlio. Tada užduodamas klausimas su keturiais galimais atsakymais. Kai jis atsakomas, ieškoma kelio iki kito kvadratėlio, kur vėl laukia užduotis. Bent kartą klaidingai atsakęs esi atmetamas į pradžią, o kvadratėliuose esančios užduotys suformuojamos iš naujo. Tai puikiai parodo, kokią pasaulio sampratą istorija formuoja mokykloje: tamsus tunelis, kurio gale atsakymas su keturiais variantais. Jei pavyks pažymėti teisingą atsakymą, laukia dar vienas tunelis, o jei ne – tai žaidimas nuo pradžių. Ilgas ir beprasmis klaidžiojimas labirintu garantuotas, jei galvoje nėra enciklopedijos...

Lietuviškosios istorinės mokyklos

Paskutinėje suvažiavimo sekcijoje, skirtoje istoriografijai, vienas iš pranešėjų pabandė išskirti istorikų mokyklas Lietuvoje, remdamasis analogijomis su Vakarų Europa. Tiesa, jis pripažino, kad apie tikras mokyklas kalbėti dar anksti, tačiau bent jau grupuotes ar sambūrius galima būtų išskirti. Taigi pirmajai tokiai mokyklai / sambūriui jis priskyrė socialinės istorijos tyrinėtoją Edvardą Gudavičių, šalia kurio labai svarbus yra vienas iš jo mokinių A. Bumblauskas. Antrajai priklauso Vytautas Merkys, trečiajai E. Aleksandravičius ir aplink „Atgimimo istorijos studijas“ buvę suburti XIX a. tyrinėtojai. Galų gale į ketvirtąją įrašomi R. Batūra ir Z. Kiaupa, kaip žymiausi atstovai, tyrinėjantys XIX a. supratimu apibrėžtos lietuvių tautos istoriją.

Vos pasibaigus šiam pranešimui jau buvo aišku, kad toks skirstymas į mokyklas pasmerktas žlugti. Vargiai tikėtina, kad Vokietijos istorinių mokyklų bruožai gali būti perkelti ir pritaikyti Lietuvos mokykloms identifikuoti. Keistai atrodė V. Merkio išskyrimas ir izoliavimas nuo jo mokinių, iš kurių vienas žinomiausių – E. Aleksandravičius. Pagaliau visai nelogiškas atrodo Z. Kiaupos ir R. Batūros sugretinimas, nes tai visiškai skirtingo „svorio“ istorikai, naudojantys nepalyginamas metodikas ir mokslinį aparatą.

Apie istorines mokyklas šiandienos Lietuvoje sunkiai galime kalbėti. Tačiau egzistuoja žmonės, koreguojantys tyrimų kryptis dalyvaudami atrenkant tuos, kurie įstos į doktorantūrą. Kadangi daugiausia jaunų žmonių į doktorantūrą priimama Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetuose, natūralu, kad būtent šiuose universitetuose yra labiausiai istorijos mokslą veikiantys žmonės, tarp kurių išsiskiria keli akivaizdūs lyderiai. Pastarieji buria aplink save kolegas, taip pat jie turi savo mokinių, tačiau per mažai, kad suformuotų savarankiškas ir pilnavertes istorines mokyklas.

Istorijos mokslo problemos

Per pastaruosius 15 metų istorijos mokslas Lietuvoje padarė neįtikėtiną pažangą. Stebinau save ir kaimynus ne tik temų įvairove, bet ir pasirodančių kokybiškų publikacijų gausa. Jo klestėjimą paskatino nuomonių pliuralizmas bei tyrimų laisvė, kuriems pastaraisiais metais biurokratija pradėjo statyti barjerus.

Suvažiavimas priėmė dvi rezoliucijas. Pirmojoje yra protestuojama prieš naująjį archyvų įstatymą, draudžiantį istorikams tyrinėti su asmenimis susijusias bylas, kurioms yra mažiau nei 100 metų. Tai reiškia, jog iš esmės padaromas neįmanomas XX a. Lietuvos istorijos tyrimas. Toks įstatymas neturi analogų Europoje ir jeigu nebus pakeistas, būsime viena iš menkiausiai savo XX a. istoriją žinančių tautų.

Antroje rezoliucijoje protestuojama prieš biurokratų sukurtus mokslinės produkcijos vertinimo kriterijus. Žinia, ministerijos darbuotojams reikia skaičiuoti ir vertinti, todėl šiandien susidarė tokia situacija, jog universitetų ir institutų finansavimas priklauso nuo publikacijų skaičiaus. O tos publikacijos vertinamos nevienodai. Didžiausias absurdas, kai parengta šaltinių publikacija – Lietuvos Metrika ar Motiejaus Pretorijaus rankraščiai – yra vertinama nuliu, o „Kwartalnik Historyczny“ prilyginamas eiliniam Lietuvoje leidžiamam moksliniam žurnalui.

Rūstis K a m u n t a v i č i u s

Sekcija „Lietuvos istorijos erdvės ir laiko modeliai“

Šios sekcijos pranešimų struktūrinį tematiškumą lėmė jos tikslas – ne tiek apibendrinti Lietuvos istorijos istoriografijos rezultatus, kiek pabandyti konceptualizuoti Lietuvos istorijos tyrimus regioninės priklausomybės ir periodizacijos problematikos požiūriu. Nūdienos socialinės, politinės ir geopolitinės Lietuvos transformacijos verčia naujai interpretuoti savo regiono praeitį lokaliame bei globaliame kontekste. Buvo klausama, kiek Lietuvos istorijos kaip atskirybės etnocentrisis matymas, *Rytų ir Vakarų sintezės* spekuliatyvinis vaizdinys, periodizacinis efemeriskumas per 15 metų užleido vietą naujovėms bei kiek Lietuvos istorija atsiveria tipologiniam fiksavimui erdvėje ir laike.

Alfredo B u m b l a u s k o (Vilniaus universitetas) pranešimo „LDK istorijos erdvės ir laiko modeliai istoriografijoje“ pamatas buvo teiginys apie nūdienos Lietuvos visuomenės populiariojoje vaizduotėje koegzistuojančius kelis XIX–XX a. pirmąją pusę siekiančius Lietuvos istorijos vaizdinius. Pirmasis – tai Simono Daukanto ir Jono Basanavičiaus anticivilizacinė, antivakarietiška, antikrikščioniška Lietuvos praeities vizija, kurioje „tikrasis“ lietuviškumas ir „grynoji“ lietuviškoji kultūra išvėlgiami „aukso amžiuje“ – pagonybėje, o krikščionybės sklaida ir lenkiškosios kultūros įsigalėjimas laikomi lietuviškosios kultūros nuosmukiu. Anot A. Bumblausko, šis

modelis atsirado kaip siekis išsivaduoti iš Rusijos politinės priespaudos bei lenkų kultūrinės įtakos. Antrasis vaizdinys, atsiradęs pakoregavus pirmąjį ir siejamas su Maironio, istoriko Adolfo Šapokos bei jo sekėjų vardais, nuo pirmojo skiriasi tuo, kad „aukso amžių“ mato Lietuvos didžiųjų kunigaikščių laikuose. Gimęs kaip opozicija lenkiškajai prieškario historiografijai ir istorinei vaizduotei, antrasis modelis ksenofobijos ir izoliacijos tendencijų neatsisakė. Anot pranešėjo, izoliacinės perspektyvos, neigiamo išorės veiksnio (rusiškojo, lenkiškojo, vokiškojo), kaip grėsmės tautiškumui ar valstybingumui, sampratos atsisakoma Lietuvos istoriją konstruojant pasitelkus trečiąjį modelį – *civilizacinį-tipologinį*. Nors civilizacinės-tipologinės istorijos sampratos apraiškų būta XIX a. istoriko Juozo Jaroševičiaus bei XX a. pirmosios pusės Lietuvos istoriko Zenono Ivinskio veikaluose, tačiau nuosekliausiai šią koncepciją išplėtojo Edvardas Gudavičius. Jis neatsisako tautos, kaip Lietuvos istorijos subjekto, tačiau ją mato kaip integralią ir periferišką Vakarų Europos civilizacijos dalį. Pateikdamas tris Lietuvos istorijos modelius prelegentas nubrėžė šios sekcijos konceptualius rėmus, kuriuos „užpildė“, konkretizavo kiti pranešėjai.

Aleksiejus L u c h t a n a s ir Mantvydas V i t k ū n a s pranešime „Baltų vieta barbarų pasaulio tipologijoje“ toliau plėtojo Lietuvos istorijos tipologizavimo temą. Prelegentai pabrėžė, kad baltų vietos barbarų pasaulyje paieškos Lietuvos proistorės historiografijoje yra nauja tema, sąlygota ne tiek metodologinių, kiek istorinės sąmonės slinkčių nepriklausomos Lietuvos istorijos moksle. Iki tol, veikiami minėtų XIX–XX a. pirmosios pusės Lietuvos istorijos modelių, kuriems būdingos lietuvių savitumo paieškos bei nepilnavertiškumo kompleksai, archeologai žūtbūt siekė įrodyti, kad savo išsivystymo lygiu baltai niekuo nesiskyrė nuo kaimyninių genčių ar jų atžvilgiu pirmavo. Šiandienos Lietuvos proistorės historiografijoje užsienio archeologijos pavyzdžiu atsiradę bandymai lyginti baltus su kitais Europos regionais įvairiais laikotarpiais, be kita ko, leidžia daryti išvadą, kad kai kurios baltų kultūros ne tik priėmė kitų „pasaulių“ (Antikos, germanų ir t. t.) inovacijas, bet ir skleidė savo.

Rita T r i m o n i e n ė (Šiaulių universitetas) pranešimu „Integraciniai procesai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: politinė tauta“ siekė atsakyti į klausimą, užduodamą įvairių šalių istorikų ir socialinių mokslų atstovų, – ar tauta egzistuoja tik susiformavus modernios visuomenės politinėms institucijoms, ar ji jau atrandama viduramžiais? Atsakydama į klausimą R. Trimonienė pasitelkė XIX–XX a. pirmosios pusės Lietuvos istorijos modeliams svetimą „politinės tautos“ sąvoką, kuria apibrėžiama politinės (o ne etninės) kilmės bendruomenė. Anot prelegentės, lietuvių politinė (ar šlėktų) tauta, į kurią įėjo bajorai ir aristokratai, formavosi nuo XIV a. pabaigos iki XVI a. antrosios pusės. R. Trimonienė priėjo išvadą, jog politinės tautos formavimasis panaikino *savų / svetimų* egzistavimo daugiatautėje ir daugiakonfesinėje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje problemą (ji pastebima jau Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimimo laikais, kai rusėniškoji

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenė buvo laikoma svetima valstybės politiniame gyvenime). Be to, prelegentė pabrėžė, kad politinės tautos narių nuosalėje liko žydų, karaimų ir iš dalies totorių bendruomenės.

Genė K i r k i e n ė (VU) savo pranešime „Integraciniai procesai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje: Bažnytinė unija“ šalia politinės tautos, kaip integracinių procesų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje veiksnio, įžvelgė dar vieną – bažnytinės unijos faktorių. Prelegentės pranešimo pagrindas buvo teiginys, kad daugiakonfesinę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenę integravo ne tik politinė savimonė, bet ir religijų suartėjimas. G. Kirkienė koregavo lenkų istoriko Oskaro Haleckio bei jo sekėjų teiginius, esą konfesinis suartėjimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo Florencijos unijos idėjų „atgimimas“, pasireiškęs 1596 m. Brastos unijoje. Prelegentė tvirtino Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvus ne vieną, bet du bažnytinės unijos modelius: minėtą Florencijos unijos schemą ir iki šiol istoriografijoje pražiūrėtą Kazimiero laikus siekiančią neformalios bažnytinės unijos programą, kuri ir buvo įteisinta Brastoje.

Eligijus R a i l a (VU) pranešime „1791 m. Gegužės 3-ioji Lietuvos istorijos periodizacijoje“ aptarė komplikotą lietuviškosios istoriografijos požiūrį į 1791 m. Gegužės 3-iosios dienos Konstitucijos priėmimo faktą. Problemiškumas, anot prelegento, visų pirma kilo dėl „Aušros“ judėjimo valstietiškų ištakų, suponavusių neigiamą požiūrį tiek į aristokratiškąją, tiek į krikščioniškąją Lietuvos tradiciją. Gegužės 3-iosios dienos Konstitucija, nepagerinusi valstiečių teisinės padėties, aušrininkų nelaikyta *sava*. Šio dokumento priėmimo faktas liko *svetimas* ir prieškarium besiformavusioje Lietuvos istoriografijoje, kurioje lūžiniu įvykiu, dalijančiu Lietuvos istoriją į dvi dalis, laikyta Krėvos unija, o 1791-ųjų data vertinta kaip Lietuvos valstybės gyvavimo pabaiga. Pranešimo pabaigoje prelegentas siūlė Gegužės 3-iosios dienos Konstitucijos priėmimo datą interpretuoti remiantis ne XIX a. – XX a. pirmosios pusės istoriografinėmis tradicijomis, bet kaip politinių, socialinių, ūkinių reformų Lietuvos–Lenkijos valstybėje kulminaciją, kuri nedingo 1795 m., o reišėsi XIX a. sukilimuose, Atgimimo epochoje ir galiausiai 1918 m. Lietuvos valstybės atkūrimu.

Zenonas N o r k u s (VU) pranešime „Kodėl estai mus lenkė? Baltijos šalių posovietinė transformacija istorinėje-lyginamojoje perspektyvoje“ teigė, kad praėjus daugiau nei dešimčiai posocialistinės politinės ir ekonominės transformacijos metų ryškiai išsiskiria dvi šalių grupės – „nevykėlės“ (Balkanų šalys ir dauguma buvusios Sovietų Sąjungos respublikų) ir tos, kurioms „pavyko“. Anot sociologo, nors visos Baltijos šalys dabar jau priskiriamos antrajai grupei, Estiją jau 1994 m. analitikai vadino „žerincia Baltijos žvaigžde“, o Lietuva buvo laikoma šalimi, kuri nors ir įvykdavo tarptautinių institucijų užduodamus „namų darbus“, bet tik vėluodama, prastesniais pažymiais ir su menkesniais makroekonominiais rezultatais. Pranešime

buvo lyginami šio fenomeno vertinimai, pagrindinį dėmesį skiriant politiniam-ekonominiam aiškinimui (dėl Lietuvos nesėkmių kalta postkomunistų valdžia 1992–1996 m.) ir kultūriniam aiškinimui, pabrėžiančiam Baltijos šalių kultūrinio paveldo skirtumus.

Verta pažymėti, kad aptariama sekcija neapsiribojo vien tik tradiciniais pranešimais. Į pastaruosius organiškai įsiliejo (kavos pertraukos metu) trys standiniai pranešimai (Istorijos fakulteto Vizualikos aud.), kurias stengtasi bent dalinai kompensuoti vieno žymiausių Lietuvos istorikų E. Gudavičiaus nedalyvavimą suvažiavime.

Nerijaus B a b i n s k o (VU) „Socialinių santykių bizantiškosios civilizacijos šalyse VII–XIV a. tipologijos metmenys“ bei Tomo M a n u s a d ž i a n o (VU) „Rytų Europos sociopolitinis reljefas XIV–XV a.: tarp feodalinės demokratijos ir despotizmo?“ standiniuose pranešimuose buvo pristatyti ir palyginti bizantiškosios civilizacijos šalių socialinių santykių tipologijos metmenys.

Darius Ž i e m e l i s (VU) standiniame pranešime „Lietuva Vidurio ir Rytų Europoje XVI–XVIII a.: refeodalizacija ar periferinis kapitalizmas?“ kėlė klausimą, ar *antroji baudžiavos laida* Vidurio ir Rytų Europoje buvo refeodalizacija, ar periferinis kapitalizmas. Anot D. Žiemelio, problema iškyla būtent dėl naujo pradinio taško, kurį pateikia tarpdisciplininė kapitalistinės pasaulio sistemos (KPS) teorija¹. Ši, priešingai nei tradicinė marksistinė istoriografija, XVI–XVIII a. Vidurio ir Rytų Europos socialinę ekonominę raidą įvardija *periferinio kapitalizmo* terminu. Vieno ar kito požiūrio pasirinkimą lemtų, anot D. Žiemelio, atsakymas į klausimą: kiek tarptautinė prekyba lėmė XVI–XVIII a. Vidurio ir Rytų Europos (ypač Lietuvos) socialinę ekonominę raidą.

Alfредas B u m b l a u s k a s

Sekcija „Moterų ir šeimos istorijos sekcija“

Vienas Pirmojo Lietuvos istorikų suvažiavimo tikslų buvo supažindinti akademinę visuomenę su naujomis istorijos tyrimų sritimis, susiklosčiusiomis Lietuvoje per paskutinius penkiolika metų. Išskirta kaip atskira tyrinėjimų kryptis, Moterų ir šeimos istorijos sekcija realizavo šį suvažiavimo sumanymą. Kita vertus, nacionalinis forumas suteikė sekcijos pranešėjams reikšmingą akademinę progą pristatyti savo darbus ne kaip papildomus ar trumpalaikius interesus šalia istorikams tradicinių, bet moksliniu požiūriu priklausančius savarankiškai istorijos sričiai.

Svarbu pažymėti, kad probleminiu požiūriu sekcija apėmė dvi istorijos mokslo sritis: šeimos ir moterų istoriją. Kiek dviprasmiška organizacinė sekcijos struktūra

¹ Detaliau I. Wallersteino KPS teorija yra išdėstyta stendinio pranešėjo straipsnyje. Žr.: D. Ž i e m e l i s, Immanuelio Wallersteino kapitalistinės pasaulio sistemos teorija, *Lietuvos istorijos studijos*, 2006, Nr. 16. p. 65–81.

apibūdina istoriografinę lietuviškosios šeimos istorijos situaciją, pagal kurią šiandien šeimos istorija suvokiama išimtinai kaip moterų istorikų rašoma moterų istorija. Lietuvių istoriografijoje abi istorijos sritys iš esmės sutapatinamos arba bent jau vertinamos kaip dvi tiesiogiai ir natūraliai viena iš kitos išplaukiančios problematikos. Pati savaime ši „loginė“ seka nėra negatyvi. Šeimos ir moterų istorijos sudvejinimas atkartoto tarptautinę patirtį, kai išskirtinis ir bene vienintelis šeimos istorijos tyrinėjimų objektas buvo moterys. Įgaudama akademinės patirties, šeimos ir moterų istorija (-os) lokalizuos tyrinėjimų ribas viena kitos atžvilgiu ir formaliai taps dviem atskiromis istorijos tyrinėjimų sritimis.

Tuo tarpu bendras šeimos ir moterų istoriją (-as) apjungiantis sekcijos pavadinimas realiai atspindėjo joje skaitytų darbų temas. Iš sekcijoje pristatytų septynių mokslinių pranešimų penkių tyrimų objektai buvo moterys*. Rasa Č e p a i t i e n ė (Lietuvos istorijos institutas) pranešime „Didžiosios mažumos“ tyrimai arba humanitarinės moterų studijų perspektyvos“ pateikė metodologinę moterų istorijos perspektyvą. Savo tyrime „Gyvybės išsaugojimo samprata tradicinėje ir dabarties kultūrose“ antropologė Rasa Šaknienė (LII) analizavo gyvybės išsaugojimo problemą kelių humanitarinių mokslų sandūroje. Raimonda R a g a u s k i e n ė (LII) pranešime „XVI a. LDK moterys klientelinėje sistemoje“ analizavo sąlygas, leidusias didikei įsijungti į neformalią valdžios struktūrą bei aptarė pagrindinius moterų vaidmenis ir veiklos kryptis joje. Valdas S e l e n i s (Vilniaus pedagoginis universitetas) pranešime „Profesionalios Lietuvos istorikės 1918–1940 m.“ aptarė tarpukario mokslininkų galimybes ištvirtinti to meto istorijos mokslo tyrimo institucijose. Dalia M a r c i n k e v i č i e n ė (VU) pristatė atliktą autobiografinių moterų pokalbių analizę „Privatus gyvenimas sovietmečiu: rekonstrukcinės pasakojamosios istorijos galimybės“. Nelė A s a d a u s k i e n ė (VPU) savo tyrimą „LDK valdančiojo elito šeima – XV a. pab. – XVI a. pradžioje, arba Aleksandro valdymo metų Ponų tarybos narių šeimos struktūra“ skyrė matrimonialinių santykių aukštuomenės oligarchijos šeimose rekonstrukcijai. Pagrindinis istoriografinio Jolitos S a r c e v i č i e n ė s (LII) pranešimo „Šeimos tyrimai Vakarų Europoje ir dviejų modelių teorija“ dėmesys buvo skirtas tyrimams, kuriuos inspiravo prancūzų demografo Louiso Henry bei Kembridžo populiacijos ir socialinių struktūrų tyrimų grupės darbai.

Teminiu ir chronologiniu požiūriu, tiek šeimos, tiek moterų istorijai skirti sekcijos pranešimai demonstravo akademinę įvairovę. Pranešimai taip pat atspindėjo galimas tyrimo technikas ir analizės metodus (N. Asadauskienė, D. Marcinkevičienė), tarpdisciplininio tyrimo privalumus (R. Šaknienė), akademinį interesą teoriniams moterų ir šeimos istorijų klausimams (R. Čepaitienė, J. Sarcevičienė). Metodologiniu požiūriu, visgi abi „naujosios“ tyrinėjimų sritys išlieka silpnesnėje pozicijoje. Žinoma, Pirmojo Lietuvos istorikų suvažiavimo Moterų ir šeimos sekcija

* Išskyrus J. Sarcevičienės istoriografinio pobūdžio ir iš dalies N. Asadauskienės pranešimus.

neatstovavo visų istorikų, dirbančių šiose srityse, tyrinėjimams. Tačiau atrodo, kad moterų (*women*), o ne lyčių (*gender*) istorija vyrauja ir suvažiavime nedalyvavusių kolegų darbuose. Kita vertus, apibrėždama savo tyrimų objektu vieną lytį, lietuviškoji moterų istorija paradoksaliai išlieka „tradicinė“. Mat metodologiniu požiūriu aiškiai feminizuotos istoriografinės tendencijos paprastai perauga į vienos ar kitos mokyklos feministinę (*feminist*) moterų istoriją. Tuo tarpu Lietuvoje moterų istorija telpa išskirtinai socialinės istorijos rėmuose.

Dalia M a r c i n k e v i č i e n ė

Sekcija „Lietuvos karo istorija“

Lietuvos karo istorijos sekcijos atsiradimą paskatino kelios priežastys. Pirmiausia išaugęs visuomenės susidomėjimas karo istorija ir nemažai per keliolika metų publikuotų mokslinių ir populiarių darbų, skirtų įvairioms Lietuvos karo istorijos temoms nagrinėti. Prie šių priežasčių galima priskirti Vytauto Didžiojo universitete ir Lietuvos karo akademijoje pradėtus skaityti Lietuvos ir visuotinės karybos istorijos bei karo meno istorijos kursus, taip pat ir neseniai susikūrusių Lietuvos karo istorijos draugijos ir VDU–LKA Karo istorijos centro iniciatyvas apžvelgti, pristatyti ir apibendrinti per pastaruosius 15 metų Lietuvoje atliktus karo istorijos tyrimų darbus, juos įvertinti, taip pat apžvelgti karo istorijos tyrimų poreikius bei šios srities tyrimų vystymo strategiją. Tad Pirmasis Lietuvos istorikų suvažiavimas buvo puiki proga ir vieta tai padaryti.

Lietuvos karo istorijos sekcija, kaip ir kitos suvažiavimo sekcijos sulaukė didelio susidomėjimo ir gausaus klausytojų rato. Aušra Jurevičiūtė (Vytauto Didžiojo karo muziejus) savo pranešime apžvelgė karo istorijos tyrimus Lietuvos istoriografijoje 1990–2005 m. laikotarpiu. Gintautas Surgailis (LKA) pristatė Krašto apsaugos indėlių organizuojant kariuomenės istorijos tyrimus 1990–2005 m. Pranešėjas kaip svarbiausius atliktus darbus išskyrė mokslinių straipsnių rinkinio „Karo archyvas“ atgavimą, kurio nuo 1992 m. buvo išleisti 8 tomai, ir naujos mokslinių monografijų bei šaltinių publikacijų serijos „Lietuvos kariuomenės istorija“ atsiradimą. Nuo 2003 m. joje jau išleista 10 knygų. Jonas Vaičėnaitis (Vytauto Didžiojo universitetas) apibendrino Karo istorijos darbus VDU 1994–2005 m. laikotarpiu. Pranešime pristatyta, kada ir kokie karo istorijos kursai buvo dėstyti universitete, pasidžiaugta, kad keli darbai įvertinti Lietuvos mokslo akademijos premijomis, o daugelis sulaukė aukščiausių įvertinimų. Nemažai geriausių diplominių darbų buvo publikuota įvairiuose moksliniuose leidiniuose ir periodinėje spaudoje, kai kurie išleisti monografijomis. Valdas Rakutis (LKA) supažindino auditoriją su karo istorijos vystymo strategija Lietuvoje. Buvo pristatyta šiuo metu vykdoma Karo istorijos tyrimų programa (2001–2009 m.) ir jos rezultatai, pasidalyta mintimis apie galimus tolesnius šios mokslo srities kelius.

Sekcijos darbas buvo baigtas diskusija „Karo istorija ir visuomenė“. Diskusijos metu ne tik pasidžiaugta pasiektais rezultatais, bet ir pabandyta ieškoti atsakymo į klausimą: ar karo istorijos tyrėjai eina teisingu keliu, ar patenkina visuomenės lūkesčius? Kaip vienas reikšmingesnių dalykų buvo paminėtos kasmetinės respublikinės viktorinos „Ką žinai apie Lietuvos kariuomenę“ ir iškelta problema, kad Krašto apsaugos sistemos leidiniai sunkiai pasiekia visuomenę, knygos nepatenka į bibliotekas, o galimybė jas įsigyti yra ribota. Pripažinta, kad viena iš problemos priežasčių yra esamos įstatyminės bazės netobulumas. Akcentuota, kad galbūt įkūrus specialų knygyną „Karinė knyga“ pavyktų šią problemą bent dalinai išspręsti. Pripažinta ir įvairios informacijos pateikimo elektroniniu formatu būtinybė. Šiandien bene vienintelė Lietuvoje prieinama Lietuvos karo akademijos elektroninė biblioteka (www.lka.lt), kur galima surasti ne tik „Karo archyvo“ tomus ir „Lietuvos kariuomenės istorijos“ serijos knygas, bet ir kitą Lietuvos karo akademijos išleistą literatūrą. Ateityje šios spragos užpildymui galėtų padėti ir Lietuvos karo istorijos draugijos kuriama internetinė svetainė, kur numatoma kaupti ne tik įvairias bibliografines nuorodas, bet ir leidinių anotacijas bei recenzijas karo istorijos tema. Baigiant diskusiją nuspręsta bendrom jėgom siekti, kad Krašto apsaugos sistemos leidžiami leidiniai būtų prieinami kuo platesniems visuomenės sluoksniams.

Baigiamąją suvažiavimo dieną karo istorijos sekcijos nariai kartu su savo kolegomis pritarė ir savo balsais patvirtino dvi rezolucijas, adresuotas aukščiausiems Lietuvos valstybės vadovams ir institucijoms, kurių tikslas panaikinti mokslą varžančius biurokratinis akademinės produkcijos apibūdinimus ir normatyvus; ir raginimą pataisyti visus teisės aktus taip, kad jų nuostatos nestabdytų mokslinių praeities tyrimų, nepažeistų visuomenės teisių ir istorinę atmintį.

Jonas V a i č e n o n i s

Sekcija „Šiuolaikinio „istorinio teksto“ problemos: kaupimas, saugojimas, tyrimas, eksponavimas“

Sumanymas vadinamosioms pagalbinėms istorijos disciplinoms, pirmiausia archeografijai skirtą sekciją modeliuoti atsižvelgiant į humanitarinių teorijų madas buvo šiuolaikiškas, tačiau ir šiek tiek avantiūriškas žingsnis. Viena vertus, aprėpta plati tarpdalykinė erdvė, tačiau labai kuklus buvo pačių istorikų dalyvavimas, ypač atvykus Sigitui Jegelevičiui. Pranešimuose ir diskusijoje išryškėjęs, tačiau *expressis verbis* nenurodytas paradoksas, kad istorikų atliekami rašytinių šaltinių tyrimai kur kas gilesni, o publikacijos gerokai rimtesnės, nei panašaus profilio filologų darbai. Pastarieji, savo ruožtu, lenkia istorikus teoriniais tekstualumo apmąstymais, tačiau praktika menkai pagrįstų bendrųjų samprotavimų retai paiso geri amatininkai, šiuo atveju – istorikai.

Stipriausiai – Statutų ir Metrikos tyrėjų bei skelbėjų – gildijai atstovavusi Irena V a l i k o n y t ė (VU) po neįmantria pranešimo antrašte („Istorinių šaltinių leidybos problemos“) paslėpė kritišką Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dokumentų publikavimo nuo Joachimo Lelevelio iki šių dienų apžvalgą. Joje paliestos ir tokios aktualijos, kaip aštri diskusija su slavistais, ar tikslinga dokumentuoti visus grafemų variantus bei Odesos teisės istorikų plagiatas – Pirmojo Lietuvos statuto leidimas pagal Vilniaus universitete parengtą publikaciją.

Irena V a i š v i l a i t ė (VU) („Vizualiniai šaltiniai Lietuvos istoriografijoje“) priminė retam šiandienos istorikui svetimą mintį, kad įvairiausi (at)vaizdai yra svarbi istorinių žinių versmė. Maža to, ši medžiaga tampa vis reikšmingesniu istorinės saviemonės formavimo įrankiu, o jos pasitelkimo pobūdis ir mastas – istoriografinių mokyklų skiriamuoju bruožu. Šiame kontekste buvo paminėti keli naujausi Lietuvos istorijos veikalai ir, pranešėjos nuomone, nepakankamas jų novatoriškumo vertinimas.

Sekcijos vadovas Paulius Subačius (VU) („Tekstologija istoriko dirbtuvėje“), trumpai apžvelgęs šiuolaikinės teksto sampratos susiklostymą, svarstė, kodėl ji sunkiai skinasi kelią į Lietuvos mokslo praktiką. Kelta mintis, kad istorikams būtų svarbu susipažinti su socialinės teksto produkcijos teorija, imtis rengti hipertekstinės, ypač xml formatu koduojamas elektronines publikacijas ir taip atsiverti tarptautinei mokslo bendruomenei.

Skaitmenizacijos temą pratęsė Zinaida M a n ž u c h (VU), perskaičiusi savo ir kolegės Audronės G l o s i e n ė s (VU) bendrą pranešimą „Istorinės atminties saugyklos: lobynai, teatrai ar duomenų bazės?“. Iš jo buvo akivaizdu, kad šiuolaikinių informacijos teorijos žinovų įdirbis ir reprezentatyvūs užsienio pavyzdžiai vargiai lygintini su lietuviška duomenų rinkimo praktika, ką ir kalbėti apie tų duomenų kaupimo ir klasifikavimo būdus.

Pastarieji turėjo būti svarbiausias sekcijos diskusijos „Kada ir kokios bus lituanistikos duomenų bazės?“ objektas, tačiau suinteresuotųjų pokalbis aprėpė kur kas platesnį lauką. Tam paskatino conceptualus Ingės L u k š a i t ė s (LII) pasisakymas, kuriame kelti archeografinio darbo akademinio statuso, objektyvesnio kritinių leidimų vertinimo, lituanistinės informacijos telkimo bei saugojimo klausimai, jų vieta Lietuvos mokslo tarybos politikos ir istorikų bendruomenės laikysenos kontekste. Istorikai ir filologai pasikeitė priešingomis nuomonėmis dėl dosniai finansuojamos, tačiau gana utopiškos programos „RaSa“ (lietuvių kultūros šaltinių elektroninis sąvadas) ir kitų skaitmeninių projektų perspektyvų. O jau minėtas susirūpinimas dėl archeografinių ir tekstologinių tyrimų pripažinimo aukščiausio lygio mokslinė veikla sekcijos dalyvių siūlymu įgavo suvažiavimo vėliau priimtos rezoliucijos formą.

Paulius S u b a č i u s

Sekcija „Ankstyvoji Lietuvos valstybė Rytų ir Vidurio Europoje: lūžiai ir tęstinumas“

Ankstyvoji Lietuvos valstybė nuo pat XIX a. buvo istorinio susidomėjimo centre ir ilgą laiką lėmė istorinės savimonės turinį. Todėl nenuostabu, kad apie šį laikotarpį parašyta daugybė studijų, kuriose dėmesio sulaukė net menkiausios šaltinių užuominos. Kita vertus, didžioji dalis tų detalių domina tik pačius mokslininkus, o dar svarbiau yra tai, kad tik nedaugelio iš jų darbuose (Henryko Łowmiańskio, Juozapo Stakausko, Zenono Ivinskio) lietuvių didvalstybė buvo interpretuojama kaip platesnio viduramžių pasaulio dalis. Nepaisant to, XIII–XIV a. dažnai laikomi bene geriausiai ištirtu Lietuvos istorijos periodu. Tačiau keli neseniai pasirodę veikalai akivaizdžiai pademonstravo ankstesnių tyrimų ribas, o naujos viduramžių istoriografijos tendencijos verčia kitaip pažvelgti į seniausią Lietuvos valstybingumo tarpsnį. Edvardo Gudavičiaus ir Stepheno C. Rowello monografiuose naujai aprašyti du svarbūs šio laikotarpio etapai. Vokiečių medievisto Wernerio Paravicini knyga apie Europos diduomenės žygius į Prūsiją ir Lietuvą atskleidė europinės perspektyvos teikiamas pažintines galimybes. „Antropologinis posūkis“ politinėje ir socialinėje Europos istoriografijoje išskėlė klausimus, į kuriuos turime ieškoti atsakymų ir mes. Tik pažindami to meto žmonių gyvenimą, jų pasaulėžiūrą, mąstysenos, žinijos horizontus, viduramžiškos visuomenės funkcionavimo principus, įvairių tautinių / konfesinių grupių koegzistenciją, geriau suvoksime, kaip funkcionavo tas sociopolitinis darinys, kurį įprasta vadinti ankstyvąja Lietuvos valstybe.

Sekcijos dalyviai, pasirinkę skirtingas XIII–XIV a. istorijos temas, pamėgino išžvelgti ilgalaikius procesus ir reikšmingus lūžius tariamai vientisoje ir nuoseklioje ikirikščioniškos Lietuvos raidoje. Vienas svarbiausių klausimų: ar pokyčiai užsienio politikos kryptyse, valstybinių struktūrų plėtroje, karyboje, prekyboje ir ekonomikoje, religiniame gyvenime buvo vienalaikiai, ar greičiau turime kalbėti apie įvairias ir galbūt prieštaringas istorinės raidos tendencijas?

Stephenas C. Rowell (LII) pranešime „Valstybingumas ir prekyba: kaip apmokėti LDK sąskaitas?“ pratęsė savo ankstesnius tyrimus apie valdžios ir prekybos santykius. Įtaigiai sureikšminęs Rytų Pabaltijo prekybos kelių, siejusių Vakarų Europą su rusų kraštais ir Bizantija, faktorių, jis konstatavo, kad šių kelių kontrolė buvo vienas svarbiausių lietuvių kunigaikščių galios veiksnių. Šiame kontekste pirma žinoma Mindaugo privilegija Rygos miestui liudija lietuvių karaliaus suvokimą, kad karas yra nestabili priemonė finansuoti politinę galią. Plačiu žvilgsniu aprėpęs XIII–XV a. valstybės ir prekybos santykius, pranešėjas pasiūlė keletą naujų ankstyvosios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos aiškinimų.

Artūras Dubonis (LII) suformulavo tezę apie Lietuvos užsienio politikos krypties formavimąsi XIII a. Bandydamas apčiuopti svarbias Lietuvos užsienio

politikos kryptis, jis visų pirma dėmesį sutelkė į santykių su Haličo-Voluinės kunigaikštyste reikšmę pirminėje Lietuvos valstybingumo stadijoje. Pranešėjas įdomiais pavyzdžiais pademonstravo, kaip pamažu, stiprėjant valstybingumui, formavosi tai, ką galime pavadinti Lietuvos valdančiojo elito užsienio politika. Galbūt kaip tik šioje sferoje tam tikri istorinio tęstinumo momentai yra akivaizdžiausi.

Pranešime „Vėluojantis Lietuvos krikštas – pritaipimo prie Vidurio Europos problema“ Darius B a r o n a s (LII) naujais argumentais pratęsė ir iš dalies „reformavo“ E. Gudavičiaus mokymą apie vėluojantį Lietuvos krikštą kaip esminę krašto politinę problemą. Ankstyvąją krikščionybės sklaidą Lietuvoje, ypač Bizantijos ir Rusios stačiatikių pasaulio įtaką Lietuvos Didžiąjai Kunigaikštystei tyrinėjantis istorikas klausė, ar tikrai Vokiečių ordinas buvo pagrindinė kliūtis Lietuvai priimti krikščionybę ir ar patys didieji Lietuvos kunigaikščiai padarė viską, kad išspręstų Lietuvos izoliacijos problemą? Algirdo ir Kęstučio krikšto bandymų analizė verčia pranešėją abejoti lietuvių valdovų pastangų priimti krikščionybę nuoširdumu.

Sekcijos metu siekta naują istorinių šaltinių perskaitymą papildyti atidesniu archeologijos duomenų interpretavimu. Medievistinė archeologija šiuo metu yra viena intensyviausiai besiplėtojančių praeitį tyrinėjančių mokslų disciplinų, o tai leidžia tikėtis naujų atradimų, keičiančių mūsų tradicinį požiūrį į tolimą praeitį. Eugenijus S v e t i k a s (LII) pranešime „Lietuvos XIV a. istorijos konfesinių tyrimų kryptys: istoriografija ir archeologiniai duomenys“ pasiūlė vertingą istorinės ir archeologinės interpretacijos sintezės bandymą. Sudėtinga metodologinė prieiga (chronologiniai ir koreliaciniai klasteriai) ir plati duomenų bazė įgalina tyrinėtoją archeologijos raišniuose rekonstruoti tam tikrus krikščionybės sklaidos procesus. Nors kai kurie krikščioniškų simbolių atpažinimai „pagoniškuose objektuose“ galbūt nėra iki galo užtikrinti, pats ryžtas keisti nusistovėjusius datavimo ir vertinimo stereotipus yra reikšmingas žingsnis į priekį. Svarbiausia, kad toks požiūris kuria erdvę vaisingam rašytinius šaltinius tiriančio istoriko ir žemėje rastus artefaktus interpretuojančio archeologo bendradarbiavimui.

Sekcijos darbą užbaigė Rimvydo P e t r a u s k o (VU) pranešimas apie ankstyvasias Lietuvos valstybines struktūras, kuriame pamėginta į senąją Lietuvos valstybę pažvelgti kaip į kilmingųjų asmeniniais ryšiais kuriamą politinį darinį, suvokti tuometinės politinės sistemos funkcionavimo principus ir tiksliau įvertinti bei datuoti esminius valstybės santvarkos lūžius, po kurių didžiojo kunigaikščio ir didikų santykiais grindžiama valdžios organizacija virto institucine vėlyvųjų viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų valstybe.

Rimvydas P e t r a u s k a s

Sekcija „Sovietinė Lietuva: vertinimų kontroversijos ir kontrastai“

Šioje sekcijoje pranešimus skaitė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro departamento direktorius Arvydas Anušauskas („Sovietinė kontrolė – vertinimai ir interpretacijos“), VU Istorijos fakulteto katedros vedėjas Algirdas Jakubčionis („Lietuvos žmonės: tarp homo sovieticus ir tautinio mentaliteto“), VU Komunikacijos fakulteto doc. dr. Arvydas Pacevičius („Istorinė atmintis ir propaganda: sovietinis plakatas Lietuvoje 1940–1953 m.“), VU Istorijos fakulteto dėstytojas Arūnas Streikus („Istorinės atminties sovietizavimo ypatumai Lietuvoje“). Sekcijoje mėginta analizuoti tolesnių tyrimų kryptis siekiant atskleisti visą „sovietinės Lietuvos“ fenomeną, atidžiau pažvelgti į *homo sovieticus* tapatumo formavimą, sovietinio mentaliteto formavimo ir sovietinės kontrolės priemones.

A. Anušausko pranešime buvo mėginama atskleisti „sovietinės kontrolės“ esmę tiek, kiek ji veikė tuometinį gyvenimą, visuomenės raidą. Tai galima buvo įvardyti ir kaip „geležinės uždangos“ fenomeną, kuris pirmiausia buvo susijęs su informacijos sklaidos (ir dezinformacijos pateikimu) ir žmonių judėjimo kontrole bei kontroliuojamų ryšių su užsieniu sistemos sukūrimu. Kontrolės mechanizmai buvo sukurti kiekvienoje ryšių su užsienio šalimis srityje: turizmo, privačių kelionių, mokslinių-techninių ryšių ir t. t. Visuose kontrolės mechanizmuose svarbus vaidmuo tekdavo Valstybės saugumo komitetui – KGB. Nors kontrolė buvo visaapimanti, bet ne absoliuti. 1981 m. tarp į užsienį išvažiavusių 34 324 Lietuvos gyventojų buvo 539 agentai ir 1059 patikimi asmenys, tai rodo ne tik siekius kontroliuoti, bet ir išankstinio išvykstančiųjų patikrinimo galimybes bei išvykstančių įtraukimą į tarpusavio sekimą ir kontrolę. Kontrolės sistema (apimanti ne tik represines institucijas, bet ir žodžio laisvę, žmonių judėjimo teises varžiusias institucijas) nebūtų galėjusi egzistuoti be kiekvieno žmogaus baimės peržengti režimo nubrėžtas ribas, nomenklatūros ir eilinių sovietinių bei partinių valdininkų galimybių varžyti minėtas žmogaus teises bei laisves. Todėl ir praėjus pusantrų dešimtmečio prie šios komunistinio režimo slaptosios tarnybos palikimo vertinimo nuolat sugrįžtama. Visuomenės atminties tyrinėtojai pastebi, kad joje ilgiausiai išlieka tie praeities aspektai, kurie kokiu nors būdu tebesitęsia dabartyje, bei momentai, susiję su neišspręstomis skriaudoms, kaltėms, atsakomybės ir panašiomis problemomis. Mėginta apžvelgti požiūrį į KGB palikimą, visuomenės ir politikų santykį su iškilusiu KGB palikimu. Politiniuose šalies sluoksniuose santykiyje su praeities palikimu ir atmintimi įsivyravus nekonstruktyviems daline amnezija ir reliatyvizavimu pagrįstiems požiūriams, analizuojami mėginimai pasirinkti efektyvesnes veiksmų strategijas.

A. Jakubčionis pranešime „Lietuvos žmonės: tarp homo sovieticus ir tautinio mentaliteto“ aptarė Nepriklausomybės metais suformuotą tautinį mentalitetą. Pranešėjo nuomone, valstybingumo netektis, okupacijų metai atvedė prie dalies moralinių

vertybių praradimo, sovietinių neigiamybių indoktrinavimo. Palaužta ginkluota rezistencija, kaimo prievartinė kolektyvizacija susilpnino tautos savigarbą. Taip sovietinis režimas kūrė prielaidas naujo žmogaus formavimui. Buvo įdiegtas baimės, nesaugumo, prisitaikymo, priklausymo nuo sistemos jausmas. Išugdytas „vienos tiesos“ pripažinimas, bejėgiškumo, negalėjimo ką nors pakeisti samprata bei socialinis dvilypumas. Tačiau tautinis mentalitetas sunaikintas nebuvo ir jį išsaugoję lietuviai „homo sovietikais“ netapo.

A. Pacevičius pranešime „Istorinė atmintis ir propaganda: sovietinis plakatas Lietuvoje 1940–1953 m.“ teigė, kad Sovietinės Lietuvos fenomeno tyrimai, paskutiniaisiais metais smarkiai pažengę į priekį, negali apsieiti be atminties koncepto, leidžiančio kiek kitaip pažvelgti į vadinamąją „atminties konstravimo“ problemą. Mat tradiciškai istorikai užsiima istorijos rekonstrukcijomis ir atodangomis, jų teoriniai modeliai nukreipti į praeitį. Tuo tarpu įvairių visuomeninės sąmonės poveikio metodų, tarp jų ir propagandos tyrinėjimai yra ypač svarbūs sovietinio tapatumo, mentaliteto, gyvenimo būdo ir net kasdienybės (mikroistorijos) pažinimui. Tokie tyrimai nuo tradicinių skiriasi tuo, kad jų teorinis karkasas susijęs su dabartimi, dažnas istorikas atsimeina aptariamą epochą ir yra „pažeistas“, nes nesugeba atsirišti nuo vaikystėje ar jaunystėje įdiegtų stereotipų. Taigi tyrinėtojas nebegali apsieiti be sociologų, kultūrologų, psichologų ar net psichiatrų pagalbos (sovietmečio susidvejinimo-šizofrenijos problema, dvigubas gyvenimas, dieną sovietiniai plakatai, vakare antisovietiniai anekdotai). Kita vertus, sovietiniai potyriai leidžia naudoti sociologinės refleksijos instrumentus. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakultete magistrantės Almos Bajoraitės kruopščiai atliktas plakatų registravimo darbas ir sudarytas skaitmeninis katalogas leidžia į plakato ir propagandos Lietuvoje fenomeną pažvelgti plačiau ir įdėmiau. Sovietinis plakatas, kurio repertuaro struktūra, tegul ir pateikta pagal sovietinę Tropovskio klasifikaciją, gana gerai atskleista Knygų rūmų išleistoje bibliografijoje, Lietuvos istoriografijoje iki šiol nesulaukė nuoseklesnių tyrinėjimų, o jį apibūdinant dažnai naudojamos meno ir estetiškumo kategorijos (Juozo Galkaus darbai, ypač „Senasis Lietuvos plakatas“). Mat šiuo aspektu plakatą sovietmečiu tyrinėti buvo leidžiama, tačiau pabrėžtina, kad plakatas niekuomet nebuvo tik meno kūrinys, o visų pirma propagandos priemonė (meno kūriniai jį „pavertė“ tyrinėtojais ir kolekcionieriais).

A. Pacevičius savo pranešime plakatą aptaria iš informacijos ir komunikacijos mokslų pozicijų. Todėl plakatas čia traktuojamas kaip masinės komunikacijos priemonė, kuriuo perteikiamas pranešimas siekiant paveikti / įteigti / pakeisti visuomenės nuomonę ir socialinę laikyseną. Svarstymuose siekta atsakyti į klausimą, kaip ši komunikacijos priemonė buvo panaudojama propagandos skleidimui ir istorinės atminties slopinimui, tarybinės tikrovės konstravimui. Kalbant apie Lietuvą pažymėtina, kad dauguma plakatų buvo nukreipti į vidaus auditoriją, juose mažai tarptauti-

nio (Vakarų) konteksto ir daug „integracinės“ propagandos, kuria buvo siekiama brolišką LSSR respubliką paversti lygiaverte partnere senbuvėms. Kita vertus, tarp sovietinių Lietuvos plakatų esama tokių, kurie atidengia netikėtus sovietinio gyvenimo reiškinius ar nušviečia juos kitomis spalvomis, verčia ieškoti verifikacijos istoriniuose šaltiniuose. Po Antrojo pasaulinio karo sovietinis plakatas Lietuvoje atliko svarbią propagandinę funkciją, ypač nesant televizijos, esant ribotam radijui. Plakatų užsakovai buvo įvaldę didelį propagandos skleidimo arsenalą, pranešimo formatavimo metodus, rėmėsi pusiau tiesa ir dozuota tiesa, tiesa be konteksto. Kita vertus, iki 1947–1949 m. plakatuose jaučiamas prieškarinis Lietuvos plakatistų stilius, kurį nubraukus įsigalėjo „monolitinis“ propagandos modelis, kuriame jokiai individualiai saviraiškai nebeliko vietos. Istorinę atmintį sovietinis plakatas slopino „tylėti“ būdu – netgi „tarp eilučių“ nebūta nė užuominos apie neseniai prarastą nepriklausomą valstybę, vykstantį partizaninį karą, trėmimus. Plakatai tyrinėtinai ir besiplečiančiuose tiek Lietuvoje, tiek Vakarų Europoje „atminties kultūru“ ir sovietmetį atsimenančių bendruomenių, t. y. kolektyvinės atminties kontekste, naudojant sociologinius metodus.

A. Streikus pranešime „Istorinės atminties sovietizavimo ypatumai Lietuvoje“ teigė, kad viena iš svarbiausių priemonių lietuvių tautos tapatumui pakeisti, žinoma, buvo istorinės sąmonės transformavimas, naujos Lietuvos istorijos interpretacijos sukūrimas. Kelis dešimtmečius panaudojant visas tuo metu įmanomas priemones masinei sąmonei veikti diegta Lietuvos istorijos versija, be abejonės, paliko gana gilų pėdsaką mūsų kolektyvinėje atmintyje. Sovietinė Lietuvos istorijos interpretavimo schema planingai ir nuosekliai buvo konstruojama nuo okupacijos pradžios (dar 1941 m. pavasarį VKP (b) CK Propagandos ir agitacijos valdyba numatė priemones „marksistinei lietuvių liaudies istorijai“ parengti). Galutinį savo pavidalą ji įgijo 1958 m., kai buvo išleistas trumpasis Lietuvos SSR istorijos variantas, redaguotas Juozo Žiugždos. Ši koncepcija į vieną darinį sulydė marksistinės, ikisovietinio laikotarpio rusų ir lietuviškos tautinės istoriografijos elementus. Ingredientų proporcijos šiame mišinyje varijavo priklausomai nuo laikotarpio. Josifo Stalino laikais dominavo marksizmu atskiestos XIX a. rusų istoriografijos klišės apie neva išganingą Rusijos vaidmenį lietuvių tautos istorijoje. Lietuvos valstybingumo istoriją apskritai siekta ištrinti iš kolektyvinės atminties: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos neliko vidurinio mokymo planuose, beveik nevykdyti jos moksliniai tyrimai, neskatintos meninės interpretacijos. Padėtis gerokai pasikeitė nuo šeštojo dešimtmečio vidurio. Pagal sovietinį modelį reinterpretuotus kai kuriuos tautinės istorijos simbolius Antanas Sniečkus ir jo aplinka mėgino panaudoti režimui labiau legitimuoti. Kitas ne mažiau sėkmingai į sovietinę lietuvių istoriografiją integruotas tautinės istoriografijos elementas buvo neigiamas lenkų ir Lenkijos įvaizdis. Tai ypač atsispindėjo Krėvos sutarties, Liublino unijos, Abiejų Tautų Respublikos vertinimuose. Sukryžmintą su

marksistinė istoriografija ši interpretacija pagimdė schemą, pagal kurią lietuvių liaudies išnaudotojai paprastai sieti su svetimtaučiais (dažniausiai lenkų feodalais). Antilenkiški stereotipai, lietuviškame humanitariniame diskurse atsiradę tautinio atgimimo laikais, sovietmečiu dar labiau sustiprėjo ir iki šiol nėra galutinai įveikti. Panašiai kaip kovų prieš kryžiuočius mitologemas režimas nuo šeštojo dešimtmečio vidurio savo tikslams mėgino panaudoti ir XIX a. tautinio atgimimo herojus, nutylint jų kūrybos ir veiklos antirusiškus aspektus. Postalininiu, ypač pochrusčiovinio laikotarpiu imta labiau rūpintis ir ideologiškai svetimu kultūros paveldu: sakraliniais pastatais ir juose buvusiomis meno vertybėmis. Tai buvo daroma akcentuojant jų meninę vertę ir siekiant ištrinti buvusią jų funkciją. Esminėmis sovietinės paveldosaugos strategijomis tapo dekontekstualizacija ir muziejifikacija. Pasibaigus partizaniniam pasipriešinimui, buvo susirūpinta svariau pagrįsti nuo pirmųjų okupacijos dienų diegtą negatyvų „buržuazinio nacionalisto“ įvaizdį. Kita vertus, septintajame dešimtmetyje buvo „uždegota žalia šviesa“ meno kūriniams, kurie išlikdami politiškai priimtini bandė meniškai įtaigiau interpretuoti partizaninio karo temą. Tai davė pradžią „broliškumo karo“ koncepcijai, kuri didelei visuomenės daliai priimtina iki šiol. Selektyvus kai kurių tautinio istorinio naratyvo elementų panaudojimas buvo kryptinga sovietų valdžios politika, formavusi tautiškai sovietinį tapatumą. A. Streikus savo pranešime padarė prielaidą, kad tai ir buvo tas tautinis tapatumas, kurį, kaip madinga tvirtinti, didžioji Lietuvos visuomenės dalis išsaugojo sovietmečiu.

Sekcijos darbą užbaigė diskusijos, kuriose buvo kalbama apie sovietinės kontrolės interpretavimo trūkumus, suformuoto tautinio sovietinio ir tautinio tapatumo santyki, lietuvišką *homo sovieticus*.

Arvydas Anušauskas

Sekcija „Lietuvos istorijos tęstinumo problemos“

Idėja surengti sekciją, skirtą Lietuvos istorijos tęstinumo problemoms, kilo analizuojant lietuvių istoriografijos raidą bei susipažinus su diskusijomis kitose šalyse apie vadinamųjų neistorinių tautų istorinio naratyvo problemas. Žymus *Columbia* universiteto profesorius Markas von Hagenas prieš kurį laiką paskelbė straipsnį „Ar Ukraina turi istoriją?“ Kalba jame ėjo ne tik apie istoriją kaip apie mokslą (autorius parodė, kokios problemos iškildavo tiems istorikams, kurie anksčiau tyrė Ukrainos istoriją tiek Vakaruose, tiek Rytuose), bet ir apie Ukrainos „tautinės istorijos“ problemškumą. Nors pastaruoju metu vis dažniau pasigirsta balsų, pastebinčių, kad ne taip paprasta pagrįsti ir vadinamųjų „istorinių“ tautų istorijos tęstinumą, vis dėlto netenka abejoti, kad lengviau yra parašyti nuoseklią Prancūzijos ar Anglijos nei

Ukrainos istoriją. Paskutiniu metu atveju istoriniam naratyvui „trukdo“ valstybinio, institucinio, elitų perimamumo ir netgi kultūrinio tęstinumo nebuvimas².

Taigi šioje sekcijoje pagrindinis dėmesys buvo skirtas tam, kaip lietuvių istoriniame naratyve buvo suvokiamas Lietuvos istorijos objektas ir kokios problemos kildavo pasirinkus vieną ar kitą „atskaitos tašką“ (etninę grupę, tautą, valstybę, visuomenę). B. S p e i č y t ė s, Z i t o s M e d i š a u s k i e n ė s, D a r i a u s S t a l i ū n o pranešimuose buvo parodytos problemos, su kuriomis susiduria tiek literatūros, tiek ir „paprasti“ istorikai rašydami etninės grupės istoriją. Šiuose pranešimuose buvo pastebėta, kad pastaruoju metu vis dažniau Lietuvoje rašoma visuomenės istorija, tačiau ir čia kyla tam tikrų problemų (kaip, pavyzdžiui, integruoti į „Lietuvos visuomenės istoriją“ Prūsijoje sukurtą literatūrą lietuvių kalba; kaip kitakalbę literatūrą padaryti „sava“ visuomenei, kuri vis menkiau moka istoriškai šiame krašte gyvavusias kalbas (lenkų ir netgi rusų)).

A i v a s R a g a u s k a s savo pranešime klausė, „kiek turėjome Respublikų?“ Šis klausimas buvo analizuojamas bent keliais aspektais. Pirmiausia buvo pastebėta, kad visa Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorija, bent jau politine prasme, mūsų istoriniame naratyve laikoma sava, tačiau kai skaičiuojame respublikas, tai Abiejų tautų Respubliką tarsi ir „pamirštame“. Kita vertus, šią problemą galima analizuoti ir *Begriffsgeschichte* kontekste, t. y. aiškintis terminų, šiuo atveju – „Respublikos“ prasmę kaitą istorijos bėgyje.

Dar viena problema ar net būtų galima pasakyti iššūkis lietuviškam istoriniam naratyvui kyla iš kaimyninių istoriografijų, šiuo metu ir iš Baltarusijos, kurios istorikai mėgina įrodyti ankstyvąją Lietuvos valstybę buvus baltarusiška. Artūras D u b o n i s savo pranešime mėgino įrodyti, kad nemaža dalis šiuolaikinių baltarusių istorikų koncepcijų apie Lietuvos valstybės pradžią mažai ką turi bendra su mokslu, o yra susiję su vėluojančiu baltarusių tautinio tapatumo formavimusi.

Taigi šioje sekcijoje mėginta kritiškai pažvelgti į tai, kaip lietuvių istoriniame naratyve buvo apibrėžiamas Lietuvos istorijos objektas, kaip „surišamos“ įvairios epochos ir kartu pasvarstyta, kaip šiandieninis tyrinėtojas galėtų spręsti šias problemas.

Darius S t a l i ū n a s

Sekcija „Istorijos didaktika Lietuvoje – tarp sovietinių inercijų ir Vakarų inovacijų“

Sekcija skirta svarstymams, kaip istorijos didaktika kaip mokymo didaktika atsiveria naujiems teoriniams (istorijos didaktika kaip istorinės sąmonės didaktika) bei visuomeniniams (istorinės sąmonės transformacijos Lietuvoje per pastaruosius 15 metų) iššūkiams.

² M. von H a g e n, Does Ukraine Have a History, *Slavic Review*, 1995, Vol. 54, No. 3, p. 658–673.

Svarstymų išeities taškas – Vakarų teorinės minties poslinkiai istorijos didaktikoje, leidžiantys šiai disciplinai išsiveržti iš siaurių istorijos mokymo problemų ir imtis visuomeninės istorinės sąmonės formavimo bei koregavimo uždavinių. Tokios ekspertizės aktualumas grindžiamas mintimi, jog pats istorijos mokymas yra labiau veikiamas visuomenėje egzistuojančių (iš prieškarinio – nacionalistinio naratyvo, iš sovietmečio – marksistinio / leninistinio naratyvo) ar naujai besiformuojančių istorijos vaizdinių, nei pats jį veikia. Kaip šios problemos ir įtampa konkrečiai reiškiasi šiuolaikinėje Lietuvos istorijos didaktikoje ir istorinėje sąmonėje?

Irena Š u t i n i e n ė iš Socialinių tyrimų instituto pranešime „Didieji“ istoriniai naratyvai ir istorinės sąmonės poslinkiai Lietuvoje 1990–2005 m.“ kalbėjo apie tai, kad postmodernybės teoretikų deklaruojamas pamatinių didžiųjų naratyvų, tarp jų ir tautos istorijos pasakojimų (mitų) suirimas tautinėse valstybėse yra tik dalinis. Net vyraujant daugiaperspektyviems požiūriams historiografijoje ir švietimo sistemoje, tautinis naratyvas išlieka reikšmingas tam tikroms visuomenės grupėms ir svarbus bei naudingas valstybės ir kitoms politinėms institucijoms. Šio pasakojimo irimą Lietuvoje rodo jo reikšmių, interpretacijų individualėjimas, „mažųjų pasakojimų“ svarbos didėjimas, santykio su simbolinėmis jo reprezentacijomis desakralizacija visuomenėje, o išlikimą – jo kanoniškųjų interpretacijų reikšmingumas tam tikrai, nors ir mažėjančiai, visuomenės daliai.

Sociologas Arūnas P o v i l i ū n a s iš Vilniaus universiteto pranešime „Mokinių istorinės sąmonės pokyčiai 1995–2005 m.“ apžvelgė empirinius istorinės sąmonės tyrimus. Apibendrinant tyrimo rezultatus yra pagrindas teigti, kad Lietuvos mokiniai tapo didesniais individualistais, akivaizdžiai išaugo asmeninių interesų, tokių kaip draugai, sėkminga karjera, turtas ir pinigai, privataus gyvenimo sėkmės svarba. Mokinius mažiau domina visuomeninės problemos. Su augančiu individualizmu didėja dėmesys individualius interesus garantuojančiai demokratinei tvarkai, kitaip tariant, demokratinės santvarkos pozityvus vertinimas labiau siejamas su individualizmu, mažiau su viešu gėriu. Pasikeitė ir praeities suvokimo aspektai. Prieš dešimtmetį Lietuvos mokiniai iš kitų šalių išsiskyrė praeities sureikšminimu, senosios istorijos romantizavimu, o šiuolaikinių dešimtokų istorinės sąmonės pokyčius apibendrinti būtų galima taip: mokinius vis labiau domina mažiau laike nutolę ir didesnes geografines erdves apimantys įvykiai. Mažėja domėjimasis lokalia savo krašto, senosios Lietuvos istorija, kartu auga dėmesys naujųjų ir naujausių laikų istorijai, šių dienų aktualijoms. Etninius vertinimus, kuriuose akcentuojamas etninis išskirtinumas, vis labiau keičia su visuotinėmis žmogaus teisėmis sietini vertinimai.

Benedikto Š e t k a u s (VPU) pranešime „Istorijos didaktikos disciplina Lietuvoje – istorijos mokymo analizė ar istorinės sąmonės ekspertizė?“ buvo pabandyta įvertinti akademinės istorikų bendruomenės indėlį sprendžiant istorijos mokymo Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklose problemas. Konstatuota, kad istorikai-moksli-

ninkai vengia rašyti istorijos vadovėlius: 1990–2004 m. išleisti 66 vadovėliai, tačiau tik apie 15% jų autorių yra istorikai ir maždaug 85% – istorijos mokytojai. Teigiama, kad akademinė bendruomenė mažai prisideda sudarant istorijos mokymo programas, rengiant metodines priemones bei vykdant istorijos mokymo proceso tyrimus.

Vida K n i ū r a i t ė (VPU) pranešime „Istorijos vadovėliai Rusijos mokyklose ir „patriotinis auklėjimas“ analizavo istorijos didaktikos tendencijas Rusijoje. Šiuo metu Rusijos Federacijos knygų rinka tiesiog užversta įvairiausia istorine literatūra, kurios autoriai atvirai skelbia siekę atgaivinti nacionalinę rusų savimone, ugdyti patriotizmą. Dėl to pasirodė tikslinga panagrinėti, kiek vietos patriotizmo ugdymui skiriama šiuolaikiniuose istorijos vadovėliuose, skirtuose Rusijos vidurinėms mokykloms. Peršasi išvada, kad perkrauti mokiniams nereikalinga faktine medžiaga šiuolaikiniai istorijos vadovėliai mažai kuo skiriasi nuo sovietiniais laikais naudotų ir sukuria labai nepatrauklų tėvynės istorijos vaizdą. Beveik neįmanoma būtų mylėti tokią praeitį turinčią tėvynę.

„Šviesos“ leidykloje dirbantis istorijos vadovėlių autorius Evaldas B a k o n i s pranešime „Istorijos vadovėliai Lietuvoje – etnocentriinių ar multikultūrinių nuostatų formuotojai?“ analizavo pamatines istorijos interpretavimo nuostatas, darančias įtaką istorijos intepretavimui istorijos vadovėliuose. Jo nuomone, tam tikras natūralus Lietuvos, lietuvių tautos išskirtinumas buvo ta šerdis, apie kurią sukosi visi su istorijos mokymu susiję dokumentai Sąjūdžio epochoje, pirmaisiais nepriklausomybės metais. Pateikti pavyzdžiai rodo, kad ir dabar etnocentrizmas programuojamas dokumentuose, kurių reikalavimams turi paklusti istorijos vadovėlių autoriai, rengėjai. Išvengti istorijos vadovėliuose etnocentrinio požiūrio šiuo metu neįmanoma, nes, autoriaus nuomone, 1) etnocentrizmas yra būdingas kiekvienai visuomenei, ir tampa tuo, kas yra bendra tarp visų kultūrų; 2) vadovėlis rašomas „iš autoriaus perspektyvos“, kurią lemia jo priklausymas tam tikrai tautai, lyčiai, tikėjimui ir t. t. Be to, E. Bakonis konkrečiais pavyzdžiais pademonstravo, kad Lietuvos istorijos vadovėliai nesiskiria nuo absoliučios daugumos Vidurio ir Rytų Europos šalių vadovėlių – juose dominuoja nacionalinio pasididžiavimo ir skausmo istorija. Kitiems padaryta žala, ir tai, kad kiti galėjo būti mūsų skriaudžiami, aukos, – dažniausiai nepatenka į vadovėlius. Įprastas požiūris, kad tai, kas praeityje santykiuose su MŪSŪ valstybe, tauta atsitiko kitiems, nėra MŪSŪ istorijos dalis, neprivalo būti MŪSŪ nagrinėjama. Tad pranešimą vainikavęs retorinis klausimas – „Kodėl ir ar tikrai reikia siekti išvengti etnocentrizmo istorijos vadovėliuose?“ – buvo visiškai organiškas.

M. K. Čiurlionio menų gimnazijoje dirbantis istorijos mokytojas Albinas G a l i n i s savo pranešime „Tarp visuomenės ir istorijos tyrimų – istorijos mokytojo „dramos“ šiandienos Lietuvoje“ kalbėjo apie iššūkius, su kuriais susiduria istorijos mokytojai. Viena vertus, mokytojai vis labiau tolsta nuo akademiinių istorijos tyrinėjimų, kita vertus, istorijos tyrinėtojai vis mažiau dalyvauja ugdant istorinę visuomenės

sąmonę. Be to, sparčiai kinta ir akademinis istorijos disciplinos kontekstas. Plūtelėjus naujų idėjų, konceptų srautui, mokytojai turėjo visa tai kuo skubiau (kar-tais nevisiškai suprasdami) perimti ir pritaikyti kasdienybėje. Būtent šioje sferoje mokytojai mato istorikų bendruomenės bendradarbiavimo būtinybę. Toks bendra-darbiavimas galėtų pakelti istorijos mokymą į kokybiškai aukštesnį lygį (aišku, jei esame pribrendę priimti modernios visuomenės kognityvinius, didaktinius, pasau-lėvokos iššūkius). Mokykloms būtini profesionalūs šio judraus laikotarpio žodynai, aiškinantys sąvokas, procesus dinamiškai, pagal naujus tyrinėjimus, įtraukiantys į kontekstą ir Lietuvos istorijos procesus. Mokykloms reikia dokumentų rinkinių, istorinės literatūros specifinėmis ar apibendrinamomis temomis (pvz., apie buitį, kultūrą, socialinių sluoksnių gyvenimą, mentalitetą ir pan.). Čia jau ne pavienių entuziastų, o profesinių grupių reikalas. Taip pat susiduriame su idėjų, konceptų adaptacijos problemomis, atsižvelgiant į konkrečios mokyklos poreikius.

Be to, sekcijos programoje buvo Arūno V y š n i a u s k o (VU) pranešimas „Naujosios istorijos sovietinė koncepcija ir jos didaktinės pasekmės“.

Diskusiją apibendrino VU profesorius Alfredas Bumblauskas.

Artūras P o v i l i ū n a s

Sekcija „Lietuvos miestai tarpdalykinių tyrimų poliloge“

Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų Lietuvos miestas – savitas, dinamiškas istorinis darinys, akumuliavęs ir įkūnijęs materialinės kultūros reiškinius, sociopolitinius ir sociokultūrinius procesus, tapęs Europos teisinės kultūros sklaidos terpe, reflektavęs Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenės etnokonfesinę įvairovę, įvairiais aspektais išryškinęs specifinį Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raidos pobūdį. Tai ir istoriškai kitusi urbanizuota, architektūros objektus koncentruojanti erdvė, funkcionuojanti dabartyje, todėl aktuali paveldosaugos požiūriu. Toks mul-tidimensinis šio reiškinio pobūdis ir paskatino jį įvairiais aspektais analizuojančius tyrėjus susiburti į atskirą sekciją bei pristatyti sporadiškai, koordinuotai ar institu-cionalizuotai Lietuvoje plėtojamus miestų istorijos tyrimus.

Sekcijos darbą pradėjo Zigmantas K i a u p a (VDU) pranešimu „Ką tiria Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų istorija arba miestų istoriografijos lietuviš-kieji vingiai, dabartis ir perspektyvos“. Prelegentas atkreipė dėmesį į daugiareikšmę Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miesto sąvoką, jos turinio kaitą atskirais isto-riniais laikotarpiais bei skirtinguose Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės regionuose, dėl to kylančią terminologinę įtampą mokslo literatūroje. Miestų raidos tyrinėjimų įvairovę profesorius atskleidė susitelkęs ties Lietuvos miestų istorijos iki XVIII a.

pabaigos tematika bei jai skirtos istoriografijos chronologine-problemine analize. Apžvelgęs Vilniaus bei kitų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų raidą atspindinčių šaltinių pirmąsias publikacijas, Z. Kiaupa aptarė rusų, vokiečių, lenkų ankstyvųjų istoriografijų indėlį į Lietuvos miestų tyrimus. Išnagrinėjęs priežastis, sąlygojusias nacionalinės istoriografijos dėmesio miestų praeičiai stoką tarpukario Lietuvoje, pranešėjas detalai aptarė jau pokario laikotarpiu mūsų pradėtus plėtoti istorinės urbanistikos tyrimus, analizavo istorikų įnašą kaupiant, publikuojant ir įvairiais teminiais pjūviais gvildenant Lietuvos miestų raidos iki XVIII a. pabaigos šaltinius. Z. Kiaupa ypač palankiai vertino po Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo naujai išryškėjusią miestų praeities tyrimų institucionalizacijos tendenciją. Pozityviu pavyzdžiu, prelegento nuomone, laikytinos Kauno miesto istorijos studijos, įgavusios jau tradicinių kasmetinių konferencijų bei periodinio leidinio išraišką. Sveikintini ir analogiški bandymai koordinuoti Vilniaus miesto istorijos tyrimus. Pranešėjas pasidžiaugė jaunų tyrėjų išaugusiu dėmesiu Lietuvos miestų istorinės raidos problematikai. Šio reiškinio sąlygojamos naujos teminės, metodologinės bei metodinės išvalgos žymi tolesnių tyrimų perspektyvą.

Miestų archeologijos Europoje ir Lietuvoje kokybines slinktis aptarė Gediminas V a i t k e v i č i u s (LII). Pranešime „Archeologijos inovacijos miestų tyrimuose“ jis pabrėžė analitinės teorinės dimensijos svarbą, taip pat istorinės urbanistikos, kartografijos ir istorinio konteksto reikšmę, analizuojant miestų archeologijos medžiagą. Todėl prelegentas atkreipė dėmesį į tarpdalykinį miestų archeologijos pobūdį ir ypač aktualizavo tiriamo objekto specifikos sąlygojamą geologijos duomenų svarbą. Reprezentatyviu pavyzdžiu G. Vaitkevičius pasirinko Vilniaus Kreivąją pilį. Atkreipęs dėmesį į erozinį Vilnelės poveikį, žemėvaizdžio kaitą bei istorinių rašytinių šaltinių stoką, pranešėjas, integruotai ir kūrybiškai derindamas geomorfologinių bei archeologinių tyrimų duomenis, ne tik analizavo šios pilies lokacijos klausimą, tačiau ir rekonstravo gamtinį-erdvinį Altarijos potencialą. Tokiu būdu prelegentas išryškino Vilniaus ankstyvosios raidos XIII–XIV a. problematiką, atkreipė dėmesį tiek į minėtos pilies, tiek ir apie ją buvusio, iki šiol mokslo literatūroje menkai aptarto aukštutinio miesto mastą.

Pranešime „Saksų-Magdeburgo teisės istoriografiniai kontekstai Europoje ir Lietuvoje“ Jolanta K a r p a v i č i e n ė (VU) kalbėjo apie užsienio mokslo literatūroje pastebimą siekį naujai pažvelgti į bendraeuropinius istorinius reiškinius, detalizuoti jų turinį, apimtį, įtaką šiandieninei Europai. Vieno iš tokių istorinių fenomenų – saksų-Magdeburgo teisės genezės ir sklaidos Vidurio bei Rytų Europoje – tyrimų situaciją ir nagrinėjo prelegentė, pristatiusi vokiečių istoriografijos apžvalgą. Šiai daugiasluoksnei problemai jau kelis šimtmečius netrūksta vokiečių mokslininkų dėmesio, tačiau net ir naujausiose jų studijose Lietuvos magdeburginių miestų istorija paliečiama tik fragmentiškai. Vokiečių akademinėje terpėje jau buvo signalizuota apie tai,

kad Europos nūdienos plėtra aktualizavo pribrendusį poreikį susisteminti duomenis apie daugelyje šalių, tarp jų ir Lietuvoje, autonomiškai plėtojamus su saksų-Magdeburgo teisės problematika tiesiogiai ar netiesiogiai susijusius tyrimus bei juos koordinuoti. Todėl Vokietijoje pradėti vykdyti du tarptautiniai ir tarpdalykiniai moksliniai projektai. Saksų mokslo akademijoje Leipcige 2004 m. koncipuotu ir penkiolikai metų numatytu projektu „Saksų-Magdeburgo teisė kaip kultūrinė jungiamoji grandis tarp Rytų ir Vidurio Europos teisiųjų sistemų“ tradicinė, į teisės recepcijos problematiką orientuota perspektyva praplečiama sociokultūrine dimensija ir lyginamosios kalbotyros studijomis. Įvairiaplotmę tyrimų tematiką reprezentuos virtuali bibliografinė duomenų bazė – jos sukūrimas laikomas vienu iš šio projekto tikslų, – kuri palengvins ir paskatins mokslinę komunikaciją tarp tyrėjų, iš savo šalių perspektyvos įvairiais pjūviais nagrinėjančių Europos teisinės kultūros ištakas bei jos įvairialypę raišką. 2004 m. Magdeburge pradėtas ir kol kas trejiems metams planuojamas projektas „Magdeburgo teisė kaip socialinis ir ūkio veiksnys Rytų Vidurio Europos miestuose viduramžiais ir ankstyvaisiais Naujaisiais laikais“ gvildens atitinkamų šios teisės institutų socioekonominį aspektą. Tačiau tai tolesnė šio projekto gairė. Juo visų pirma siekiama statistiškai apibendrinti naujausius, kritine šaltinių analize paremtus duomenis apie magdeburgines privilegijas turėjusių vietovių įvairiose Europos šalyse skaičių ir šiuos duomenis kartografuoti. Pristačiusi minėtus projektus, J. Karpavičienė pabrėžė, kad jų įgyvendinimo sėkmė bei kokybė priklausys ir nuo Lietuvos mokslininkų indėlio. Todėl ji paragino kolegas pasinaudoti proga tarptautinėje plotmėje deramai pristatyti Lietuvos magdeburginių miestų raidos tyrimus.

Pranešime „Kauno miesto tyrimai: sociokultūrinės istorijos link“ Rasa V a r s a c k y t ė (VDU) supažindino klausytojus su savo tyrimų objektu, kurio pasirinkimą sąlygojo šio miesto raidos istoriografijos būklės įvertinimas. Atkreipusi dėmesį į tai, kad iki pastarojo meto mokslo literatūroje buvo menkai tiriamas Kauno istorijos kultūrinis aspektas, pranešėja jį atskleidė per sociokultūrinių reiškinių ir Bažnyčios funkcionavimo šiame mieste XVI a. pabaigoje – 1795 m. prizmę. Ji aptarė Katalikų Bažnyčios ir miestiečių bendruomenės abipusės sąveikos pobūdį ir formas (religinės brolijos, sakralinės architektūros ir meno užsakovai ir rėmėjai, charitatyvinė dvasi-
ninkų veikla, religinės edukacijos aspektai miesto ir miestiečių gyvenime, švietimo įstaigos ir kt.), palietė kai kuriuos katalikų ir liuteronų santykių Kaune istorinius aspektus, nagrinėjo etnokonfesinio veiksnio įtaką miesto savivaldos sąrangai bei miestiečių luominiam mentalitetui. Pranešėja išryškino tolesnių Kauno istorijos tyrimų kultūros sociologijos aspektu perspektyvą, kuri įgalins detalizuoti kultūrinės komunikacijos kanalus miestietiškoje terpėje, per „savo / svetimo“ dichotomiją atskleisti įvairių socialinių bei etnokonfesinių grupių sugyvenimo Kaune problemas.

Lina B a l a i š y t ė (Kultūros, filosofijos ir meno institutas) nagrinėjo temą „Dailė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės mieste: tyrimų kryptys ir perspektyvos“.

Ji aptarė šiandieninių dailės istorijos tyrimų kokybinę kaitą ir pabrėžė, kad išaugo šios srities specialistų dėmesys dailės kūrimo proceso, jos funkcionavimo visuomenėje problemoms. Toks pokytis išplečia ir tyrimo objektą, kuris, be kita ko, aprėpia dailininkų, dailės užsakovų bei vartotojų ryšius, dailininkų savimonės ypatumus, todėl yra glaudžiai susijęs su socialinės bei kultūros istorijos tyrimais. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dailės istorikų darbai, pasak prelegentės, pastaruoju metu visų pirma yra orientuoti į bažnytinio meno, taigi ir į miestuose pastatytų bažnyčių bei vienuolynų puošybos tyrimus. Vis daugiau rašoma apie sakralinės architektūros bei dailės užsakovus ir fundatorius, puošybos programose atspindinčias jų idėines nuostatas. Tačiau šie klausimai gvildenami bažnytinio gyvenimo kontekste, trūksta miestų istorijos diskurso. Tiesa, jau yra ir naują perspektyvą brėžiančių publikacijų, kuriose sakralinio meno miestuose analizė persipina su miestiečių savimonės, jų kasdienio gyvenimo tyrimais. Tačiau pasaulietinė dailė Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose, L. Balaišytės nuomone, iki šiol mažai tirta, trūksta duomenų apie miestiečių dailės užsakymus, kultūrinės investicijas. Net ir Vilniaus miestiečių vaidmuo miesto meniniame gyvenime, išskyrus kelis Stasio Samalavičiaus straipsnius, iš esmės dar nėra atskleistas. Prelegentė pastebėjo, kad LDK dailininkų žodyno rengimas (šis darbas, kuriame dalyvauja ir užsienio specialistai, šiuo metu vykdomas Kultūros, filosofijos ir meno institute) paskatino dailininkų bendruomenių, dailininkų statuso Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestuose ir kitų klausimų tyrimus. Pavyzdžiui, baltarusių dailės istorikai jau rengia publikacijas apie dailininkų ir amatininkų bendruomenes Mogiliave, Slucke bei Nesvyžiuje. Nepaisant kokybinių slinkčių, aptariamų tyrimų plėtotę vis dėlto riboja šaltinių fragmentiškumas, taip pat Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų ūkio, kultūros, socialinės raidos specialiųjų studijų stoka. L. Balaišytės nuomone, šias šaltinių tyros ir istoriografijos spragas savo ruožtu galėtų iš dalies užpildyti ir tolesni Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų dailės tyrimai. Aktualūs išleka Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestiečiams ir miestiečių kurto meno tyrinėjimai, vizualinių, taip pat ir miestiečių mentalitetą atspindinčių šaltinių paieška. Išsamesnių studijų taip pat laukia amatų, dalis kurių iki XIX a. buvo gana glaudžiai susiję su daile, istorija.

Remigijų C i v i n s k ą (VDU) domino „Stratifikacinių modelių taikymo problemos XIX a. miestų visuomenių tyrimuose“. Jis pastebėjo, kad šio amžiaus Lietuvos miestų socialinės raidos analizės pobūdį sąlygoja tyrimo objekto specifika. Įvairių socialinių bei juridinių struktūrų polimorfiškumas, persipynimas ir lūžinė kaita, minėtam laikotarpiui būdingas socialinis mobilumas, pranešėjo nuomone, neišvengiamai suponuoja poreikį pereiti nuo iki šiol dominavusios (su retomis išimtimis) aprašomosios istoriografijos prie tyrimų conceptualizavimo, metodologinių nuostatų pasirinkimo, skirtingų koncepcinių perspektyvų taikymo. Šiuo požiūriu naujus analitinius įrankius siūlo bei plačias temines galimybes atveria integralūs teoretizuoti stratifikaciniai tyrimai, kurių svarba Vakarų istoriografijoje buvo išryškinta jau XX a.

septintajame-aštuntajame dešimtmetyje. Prelegentas apžvelgė socialinės bei miestų istorijos tyrinėjimų tendencijas užsienyje, pristatė sociokultūrinių stratifikacinių modelių taikymo problemas, šiais požiūriais lygino padėtį Lietuvos miestų istoriografijoje bei ragino kolegas tolesniuose tyrimuose, vengiant dirbtinės imitacijos, lanksčiai ir diferencijuotai pasiremti pozityvia užsienio mokslininkų patirtimi.

Jūratė M a r k e v i č i e n ė (VDA) nagrinėjo temą „Miesto formos identifikacija: tarpdalykiniai aspektai“. Miestų formai daro įtaką įvairūs gamtiniai, antropogeniniai, sociokultūriniai veiksniai, todėl, pranešėjos įsitikinimu, jokia mokslo šaka neturi nei objektinių, nei instrumentinių galimybių atlikti visapusius urbomorfologinius tyrimus. Todėl siekiant identifikuoti miesto formą bei rekonstruoti jos istorinę raidą, būtini daugiašakiai tarpdalykiniai tyrimai, integruojantys gamtos (visų pirma geografijos, geologijos, biologijos) ir humanitarinių (istorijos, taip pat ir dailės bei architektūros istorijos, etnologijos, archeologijos, kultūros antropologijos ir sociologijos) mokslų kaupiamas žinias. Ieškant atsakymų į urbomorfologinius klausimus, taip pat būtina pasitelkti ir aukštąsias technologijas (vaizdo fiksavimas iš palydovų bei lėktuvų, nuotolinis zondavimas ir kt.). Svarbi ir kompiuterinė duomenų integracija, kuri leistų sugretinti įvairių mokslo šakų teikiamą ir savo pobūdžiu skirtingą informaciją. J. Markevičienė pasiūlė modeliniu objektu pasirinkti Vilniaus istorinę dalį, reikšmingą savo gamta, istorija bei sociokultūrinėmis vertėmis. Šio pasaulio mastu svarbaus ir į UNESCO pasaulio paveldą įtraukto objekto mokslinius tyrimus turėtų koordinuoti speciali tarptautinė tarpdalykinė programa, kurią finansiškai turėtų paremti tiek Europos Sąjunga, tiek Lietuva (tai galėtų tapti Lietuvos tūkstantmečio minėjimo programos dalimi). Neabejotina ir išliekamoji šių tyrimų vertė, nes pastaruoju metu sparti Vilniaus centrinės dalies kaita sąlygoja ir materialiuųjų miesto istorijos šaltinių, tarp jų net visai netyrinėtų, naikinimą.

Jolanta K a r p a v i č i e n ė

Sekcija „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos tyrimai: vakar–šiandien–rytoj“

Sekcijoje pranešimus skaitė Jūratė K i a u p i e n ė (LII) „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos samprata nuo Simono Daukanto iki šių dienų“, Ingė L u k š a i t ė (LII) „Lietuvos kultūros istorijos tyrimai: šiandiena ir rytojūs“, Edmundas R i m š a (LII) „Pagalbiniai istorijos mokslai Lietuvoje: tyrimų būklė ir perspektyvos“, Jurgita Š i a u č i ū n a i t ė - V e r b i c k i e n ė (VU) „Nekrikščionių istorijos ir kultūros tyrimai: įveiktos ir neįveiktos istoriografijos problemos“, Eugenijus J o v a i š a (VPU) „Senoji Lietuvos istorija naujajame raštingume“.

Formuojant sekcijos darbo metmenis ir pranešėjų korpusą, norėta atlikti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos tyrimų būklės analizę, parodyti, kaip klostantis profesionaliajai Lietuvos istoriografijai kito ir kinta tyrimų objekto samprata, atskleisti sukauptą įdirbį socialinės, politinės, kultūros, pagalbinių istorijos mokslų srityse, pagrįsti senosios Lietuvos istorijos tyrimų svarbą formuojant šiuolaikinės visuomenės pilietinę savimonę ir politinę kultūrą. Pranešėjai stengėsi išryškinti spęstinas problemas, provokuoti diskusijas.

Aptariant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos sampratą, J. Kiaupienės pranešime buvo pabrėžta, kad tebėra neišplėtotas šios valstybės sudėtyje kelis šimtus metų buvusių prijungtų nelietuviškų žemių (dabartinė Baltarusija, didelė dalis dabartinės Ukrainos, taip pat Rusijos sudėtyje esantis Smolenskas ir dabartinės Lenkijos dalis Palenkė) vaizdinys. Kalbėta, kad tyrinėtojų dėmesys buvo ir yra sutelktas į politinius procesus, atvedusius į vadinamosios Lietuvos Rusios susiformavimą, o joje vykę socialiniai ir ūkiniai procesai tebėra neišnagrinėti. Aptartos šio reiškinio atsiradimo Lietuvos istoriografijoje priežastys.

Diskusijoje buvo išsakyta nenauja, bet mūsų istoriografijai vis dar aktuali mintis, kad ateityje rašant Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istoriją reikėtų ne tik neužsisklęsti etninės Lietuvos rėmuose, bet derėtų taip pat parodyti vienalaikius procesus, vykusius glaudžiais istorijos saitais susietoje Lenkijos karalystėje ir Europoje.

J. Kiaupienė palietė ir kitą visus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorikus jaudinančią problemą – vis didėjanti valstybės, jos atskirų teritorijų ir jų gyventojų lietuviškų pavadinimų įvairovė ir nesunorminta vartoseną. Diskusijos dalyviai sutiko, kad nėra gerai, kai istorikai visuomenei vienu metu teikia skirtingus tos pačios valstybės pavadinimus (Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė, Didžioji Lietuvos Kunigaikštija), kai tos pačios jos teritorijos ir gyventojai vadinami skirtingais, nespecialistui dažnai neatpažįstamais vardais (baltarusiai–ukrainiečiai–rusai–rusėnai–gudai; Rusia–Lietuvos Rusia–Rusija–Baltarusija–Ukraina–Gudija–Pietų Gudija–Šiaurės Gudija). Pabrėžta, kad tokia istorikų profesionalų elgsena apsunkina istorijos mokymą mokyklose, trikdo unifikuotą moksleivių žinių tikrinimo procesą. Kalbėjusieji sutiko, kad šią problemą išspręsti galima, reikia tik geranoriško istorikų sutarimo ir kalbininkų talkos.

I. Lukšaitė suformulavo dar vieną istorikų bendruomenei aktualų klausimą, ar Lietuvos kultūros istorijos tyrėjai išnaudojo savo galimybes kokybės prasme, ir ar tokių tyrimų rezultatai suteikia pakankamas galimybes šiuolaikinei Lietuvos visuomenei rūpimam klausimui svarstyti: kaip būti Europos bendrijos dalimi ir kartu išlikti kultūrine bendrija. Konstatuota, kad kultūros istorijos tyrimų situacija Lietuvoje jau yra kita, nei XX a. aštuntame–devintame dešimtmetyje: sukurta minimali

mokslo tyrimų institucijų infrastruktūra; Lietuvos mokslininkams jau prieinami kultūros istorijos tyrimų konceptualiūs pagrindus Europoje sukūrę veikalai. Tačiau reto tyrėjo darbuose teorinės koncepcijos yra tapusios tyrimų instrumentais; tebėra didelis atstumas tarp teorinių darbų ir gebėjimo tirti Lietuvos kultūros istoriją; dalis Lietuvos kultūros istorijos tyrėjų menkai pažįsta Lietuvos istoriografiją, keliamų problemų ištirtumą; pagrįstai postuluojuama užduotis tirti kultūrą kaip visumą, tačiau menkai remiamasi atskirų kultūros sferų ir mokslo šakų tyrimų rezultatais, o tai smukdo kultūros istorijos tyrimų kokybę; nesugebama ieškoti dialogo su kitokiomis paradigmomis tyrimus grindžiančiais mokslininkais; esama uždaro proto apraiškų. Pabrėžta, kad kultūros istorijos pateikimas visuomenei gali skatinti bendrąsias visuomenės elgesio nuostatas įvairiai: gali skatinti plagijavimą, mechanišką sekimą, bet gali ir teigti visuomenei kūrybiškumą, naujų kultūros ryšių kūrimo, jau suformuotų tęstinumo vertę, nepriklausomą mąstyseną, savosios pozicijos ieškojimus, kas padėtų kurti savarankiškumu grindžiamą bendros intelektualinės mąstysenos atmosferą, kuri yra perspektyvi.

E. Rimša, analizuodamas pagalbinių istorijos mokslų būklę Lietuvoje, kalbėjo, kad šiuo metu labiausiai jaučiamas diplomatikos specialisto nebuvimas, jis aptarė naujų šių sudėtingų istorijos mokslų disciplinų tyrinėtojų specialaus rengimo problemas, pasiūlė sutelktomis Lietuvos istorijos institute ir universitetuose dirbančiųjų mokslininkų pastangomis parengti pagalbinių istorijos mokslų vadovėlių.

Kalbėjusieji diskusijoje pritarė pranešėjo pasiūlymui, pabrėžė, kad toks vadovėlis ar mokymo priemonė galėtų paskatinti istoriją studijuojančių domėjimąsi diplomatika, sfragistika, genealogija ir kitomis mūsų retomis tyrimų sritimis. Diskusijoje buvo išsakyta mintis, kad diplomatikos specialisto nebuvimą bent iš dalies galėtų kompensuoti Pauliaus Rabikausko darbo, skirto diplomatikai, vertimas į lietuvių kalbą.

J. Šiaučiūnaitės-Verbickienės pranešime suformuluotos ir aptartos sudėtingos Lietuvos karaimų ir žydų tautų istorijos bei mokslinių tyrimų problemos sukėlė gyvą diskusiją, kuri dar kartą parodė, kiek daug dar neištirtų ar nesuprastų nekrikščionių istorijos ir kultūros tyrimo problemų, kaip nevienodai į jas yra įsigilinę, supranta jų esmę Lietuvos istorijos tyrinėtojai.

Greta tradicinių žodžių perskaitytų pranešimų, E. Jovaiša vizualiai parodė, kokias istoriko darbo perspektyvas atveria naujosios technologijos, dalykiškai kalbėjo apie naujojo kompiuterinio raštingumo perspektyvas ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos tyrimų panaudojimo galimybes, atskleidė mokslinių istorijos tyrimų sklaidos mokykloje perspektyvas.

Jūratė K i a u p i e n ė

Sekcija „Istorinė sąmonė ir istorijos politika“

Svarstant raktines moderniosios Lietuvos istorijos problemas paprastai apsiribojama lūžinių faktų išskyrimu, procesų ir tendencijų apibendrinimu, esamos istoriografijos kritika, bendrosios periodizacijos siūlymu, o išimtinu atveju – vientiso istorinės raidos modelio paieškomis. Tačiau situacija, kai vienoje pusėje yra atskleidimo, ištyrimo, interpretacijos ir apibendrinimo laukiantys faktai, struktūros ir procesai, o kitoje – kritiškas ir objektyvus istorijos mokslas, kalbant apie moderniąją Lietuvos istoriją, yra ne tik ideali, bet ir utopinė. Mat ir lūžiniai tos istorijos įvykiai (pvz., operacijos „Barbarosa“ pradžia), ir joje prasidedantys procesai (pvz., kolektyvizacija) ar išskylančios struktūros (pvz., sribai) buvo nuo pat pradžių lydimi (neretai kelių konkuruojančių) paaiškinimų, kurie su laiku tapo politiniais štampais, ideologinėmis klišėmis ar aptakiais mitais. Jie dažnai nepastebimai tarpsta viešajame istoriniame diskurse, o jo kontrolierius, ekspertas bei sanuotojas – istorikas mokslininkas – turi tas klišes, štampus ir mitus išryškinti ir nukenksminti. Tai nėra lengva, nes šiame diskurse greta įvardytųjų istorinių „parazitų“ funkcionuoja bei tą patį istoriką veikia ir gyvoji istorija („tėvų ir senelių pasakojimai“, memuarai etc.), ir įvairios dabartinės istorinės politikos praktikos (entokultūrinio auklėjimo, tautinės-komunistinės autoapologetikos, pilietinio ugdymo, holokausto švietimo ir pan.).

Atsižvelgiant į tokią problemišką moderniosios Lietuvos istorijos tyrinėtojo situaciją ir buvo sumanyta surengti atskirą sekciją, kurioje būtų plačiau diskutuojama, ar profesionalieji istorikai Lietuvos valstybės ir valstybingumo istoriją gali tyrinėti ir vaizduoti moksliskai-istoriskai, t. y. atsikratydami vešinčių mitų, išvengdami prigijusių ideologinių klišių, atsispidami politiniam spaudimui? Šiuos dabartinio istoriko suvaržymus ir iššūkius sekcijos pranešėjams buvo pasiūlyta aptarti per istorinės, politinės ir pilietinės identifikacijos įtempčiausiuose XX a. Lietuvos istorijos mazguose prizmę.

Pirmoji sekcijos darbo dalis buvo skirta aštriausioms politinės istorijos ir istorijos politikos problemoms – karo ir okupacijų, pasipriešinimo ir kolaboravimo. A. A n u š a u s k a s (Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras) pranešime „Kokia komunistinių kolaborantų vieta Lietuvos istorijos tyrinėjimuose ir suvokime?“ atkreipė dėmesį, kad dominuoja formalusis kolaboravimo suvokimas, ir dažnai nuvertinamas subjektyvusis, psichinis / moralinis kolaboravimo lygmuo. Prelegentas pabrėžė, kad šios sąvokos ribos kalbant apie sovietmetį istoriskai kito. Antai priklausyti komunistų partijai 1940-aisiais reiškė neabejotiną buvimą kolaborantu, o štai 1988-aisiais dauguma komunistų partijos narių kolaborantai nebuvo. Po pranešimo kilusios diskusijos subrandino mintį, kad kur kas vaisingiau yra ne aiškintis, kas ir kiek kolaboravo, o mėginti suprasti patį fenomeną, stengiantis nustatyti kolaboravimo formas ir tipines situacijas. Dalia K u o d y t ė (Lietuvos gyventojų

genocido ir rezistencijos tyrimo centras) savo pranešimą „Lietuvos karas su SSRS (1944–1953): kada ir kam partizanai taps saviškiais?“ perkėlė iš sąvokinės / tipologinės į istorinio sąmoningumo / vertybinę plotmę. Prelegentė iš pažiūros emociškai, bet kartu logiškai nuosekliai išryškino mūsų (ne tik dabartinės Lietuvos valstybės ar visuomenės, bet ir profesionalių istorikų) santykio su partizanų karu istorinį neautentiškumą. Vieni (nejučiomis?) kartoja sovietinę demagogiją, samprotaudami apie broližiško karo beprasmybę ir „nekalčių civilių gyventojų žudynes“ ir taip išniekindami laisvės kovų atminimą, kiti tariamai patriotiškai heroizuoja laisvės kovotojus, ignoruodami jų žmogišką prigimtį. Tuo tarpu tikram istoriniam ir pilietiniam sąmoningumui būtinas ir valstybiškas mąstymas (kaip Daumanto „Partizanuose“), ir moralinis jautrumas (kaip Baliukevičiaus-Dzūko „Dienoraštyje“), ir atsargas tikslumas interpretuojant faktus (agentų-smogikų vaidmuo).

Pastarasis motyvas nuskambėjo ir sekcijos vadovo Nerijaus Š e p e č i o (VU) pasisakyme „Katastrofos pradžia 1941 m. vasarą: Lietuvos (lietuvių) atsakomybė už litvakų likimą?“ Pasiremdamas Karlu Jaspersu, pranešėjas pamėgino esamoje istorinėje literatūroje apie „lietuviškąjį holokaustą“ išskirti keturis tokios atsakomybės įvardijimo tipus, kaip didžiausią šiuolaikinio istorinio diskurso skaudulį netikėtai nurodydamas jame tebeklestinčius nacionalsocialistinius (žydas = komunistas) ir komunistinius (sukilėlis = nacių talkininkas) ideologinius šampus bei jų sanpynas: pavyzdžiui, kai kurie istorikai karo pradžios „lietuvių aktyvistus“ tapatina su „žydšaudžiais“, nes jie esą veikė manydami, kad „visi žydai yra komunistai“.

Antroji sekcijos darbo dalis buvo pavadinta „Tautinės mažumos Lietuvos istorijos politikoje: kiek / kuo nelietuvišką vaizduojame / vaizduosime valstybės praeitį?“. Tokia plati „kepurė“ neįpareigojo pranešėjų svarstyti iš šalies primestų klausimų, tad Šarūnas L i e k i s (Mykolo Romerio universitetas), Grigorijus P o t a š e n k o (VU) ir Vygandas V a r e i k i s (Klaipėdos universitetas) dalijosi teorinėmis išvalgomis ir poleminėmis mintimis tais tautinių mažumų istorijos aspektais, kurie atrodė svarbūs jiems patiems. Š. Liekio pasisakymas buvo pabrėžtinai provokacinis ir iš esmės peržengiantis XX a. Lietuvos istorijos ar jos tyrimų rėmus („Nuo Apšvietos iki dabarties; globalizacijos ir modernizacijos procesai; europinė ir pasaulinė patirtis“). Itin gyvos auditorijos reakcijos sulaukė pranešėjo mintis, kad šiuolaikinėse visuomenėse visos aktyvios socialinės grupės (ar šiuolaikinėje Europoje – visos nacionalinės kultūros) gyvuoja ir veikia pagal apšviestųjų laikų tautinių mažumų modelį. Kalbėdamas nebe apie socialinę tikrovę, o apie jos tyrimus, Š. Liekis nepagailėjo kritikos mūsų „etnografiniam“ tautinių mažumų klausimų suvokimui, tačiau kaip panacėjos nesiūlė etnocentrinės perspektyvos keisti multikultūrine. Kaip tik toks pokytis atrodė būtinas kitam pranešėjui, G. Potašenko, kuris pagrindinį dėmesį skyrė etnocentrizmo Lietuvos XX a. politinės istorijos historiografijoje kritikai, iš esmės laikydamasis rusų sentikių vaidmens toje istorijoje perspektyvos. G. Po-

tašenko pranešime daugiausia kliuvo tiems šių dienų istorikams (ypač Juozui Starkauskui), kurie rusus sentikius laiko pavyzdiniais komunistinio režimo Lietuvoje kolaborantais. Pranešėjas dalies Lietuvos istorikų požiūrį į tautines mažumas kaip į potencialiai nelojalias Lietuvos valstybei traktavo kaip niekuo nepagrįstą stereotipą, o štai paskutinis prelegentas V. Vareikis pabrėžė, kad mažumų lojalumas valstybei, kalbant apie XX a. Lietuvos istoriją, yra rimta problema. Kita vertus, V. Vareikis suabejojo, ar apskritai yra įmanomas nuo politinių nuostatų ar konkrečios istorijos politikos nepriklausomas tautinių mažumų problematikos istorinis tyrimas.

Ankstesniems pranešimams ir po jų vis kildavusioms diskusijoms užtrukus pernelyg ilgai, pritrūko laiko ne tik V. Vareikio pasisakymui, bet ir programoje numatytoms baigiamosioms diskusijoms tema „Pilietiškumas ir prisitaikymas moderniojoje Lietuvos istorijoje“. Vis dėlto pasidžiaugtina, kad politiškai aktualios ir nepolitiškai neįmanomos svarstyti šiuolaikinės Lietuvos istorijos tyrimo ir suvokimo problemos šioje sekcijoje buvo aptariamoms dinamiškai, gyvai, konceptualiai, ir svarbiausia – ne pagal vieną kurpalį.

Nerijus Š e p e t y s

Sekcija „Istoriografijos struktūros pokyčiai ir istoriografinės mokyklos“

Šios sekcijos posėdžiu rugsėjo 17 d. popietę pirmininkaujant Zenonui Norkui (VU) pirmasis Lietuvos istorikų suvažiavimas baigė darbą. Buvo išklaustyti šeši pranešimai, įvyko diskusija „Kokios buvo, yra ir gali būti istoriografijos mokyklos?“, o pabaigoje Ann Katherine I s a a c s iš Pizos universiteto pristatė informacinį pranešimą „Tarptautinis istorikų tinklas Clioh“. Viešnia papasakojo apie Europos Sąjungos Socrates-Erasmus programos rėmuose veikiančią tarptautinį teminį tinklą CLIOHnet, įtraukiantį 76 pilną ir asocijuotą partnerį – tarp jų ir Vilniaus universitetą. Tinklui, kuris savo veiklą plačiai pristato internete (www.clioh.net), priklausančios institucijos ypač daug dėmesio skiria lyčių ir lygių galimybių, rasinės diskriminacijos ir etniškumo istorinėms dimensijoms, naujų elektroninių informacijos ir komunikacijos technologijų diegimui istorijos tyrimuose ir istorikų komunikacijoje, naujiems pažangiems elektroniniams istorijos mokymo (pvz., distancinio) metodams. Nors tinklo pavadinimo santrumpa asocijuojasi su istorijos globėjos Klėjos vardu, iš tikrųjų ji reiškia „Kūrybiškos sąsajos ir novatoriški požiūriai, skatinantys istorijos perspektyvą Europos kultūroje“ (*Creating Links and Innovative Overviews to Enhance Historical Perspective in European Culture*). „Istorija, kaip tyrimų sritis ir kartu dalykas, plačiai dėstomas ir studijuojamas universitetuose ir mokyklose, išgyvena staigią transformaciją, kuri neretai yra suvokiama kaip krizė. Tinklas, išnaudodamas

puikias galimybes, atsirandančias dėl greitai besiplečiančių kontaktų tarp įvairių Europos kultūrų ir mokymo tradicijų, pateikia viršnacionalinį, diachronišką ir lyginamąjį istorijos tyrimo ir mokymo metodą“, – taip tinklo koordinatoriai aiškina tinklo *ratio essendi* buklete, kuriuo pranešėja apdalijo posėdžio dalyvius.

Patį posėdį pradėjo Alvydas J o k u b a i t i s (VU), savo pranešime „Kuo istorikui naudinga istorika?“ pabrėžęs metateorinės refleksijos neišvengiamumą visuose istoriniuose tyrimuose, pretenduojančiuose atitikti šiuolaikinius moksliskumo standartus. Pranešėjas parodė fundamentalią istorinės sąmonės reikšmę šiuolaikinėms politinės teorijos srovėms, iškelė istorizmo ir aktualizmo dialektiką istorinio pažinimo raidoje, dėl kurios ta raida reiškia ne vien judėjimą istorinės tiesos link, bet ir jos nepaliaujamą sudabartinimą. Ypač daug dėmesio pranešėjas skyrė tiems iššūkiams, kuriuos praeities sudabartinimui šiuolaikinėje istoriografijoje kelia naujausios globalizacijos, nacionalinės valstybės krizės apraiškos, liberaliosios demokratijos disfunkcijos.

Rasa Č e p a i t i e n ė (LII) savo pranešime „Istorijos taikymų sritys: paveldosauga“ pateikė plačią istorinių paveldosaugos formų istorinės kaitos formų panoramą, kurioje pamėgino tas formas susieti su istoriografinių paradigmu kaita ir pačios savo paveldu besirūpinančios visuomenės socialinėmis transformacijomis. Pranešėja išskyrė pagrindinę paveldosaugos istorinės kaitos tendenciją – perėjimą nuo pavienių išskirtinių kultūros elementų apsaugos prie kompleksiškesnio požiūrio į paveldą, kuriame labiau akcentuojama paveldonauda. Ši tendencija koreliuoja su perėjimu nuo istorizmo istoriografijoje, susirūpinusio „kultūriškai reikšmingų“ istorinių individų pažinimu, prie modernistinių paradigmu. Pranešėja daug dėmesio skyrė istoriko tyrinėtojo vietai šiuolaikinėje paveldosaugos situacijoje, aptarė būdingus jai ekonominių ir kultūrinių imperatyvų konfliktus. Ši tema buvo pratęsta trumpoje diskusijoje po pranešimo. Joje buvo iškeltas paveldosaugos ir paveldokūros santykio klausimas, paminėta Vakarų šalims būdinga paveldo „disnėjizacijos“ praktika (tai kultūriniam turizmui patrauklių simuliacijų, mažai ar nieko bendro nebeturinčių su „autentika“ kūrimas istorinėse vietose), susiejant šią praktiką su plačiuosius Lietuvos šviesuomenės sluoksnius prieš kurį laiką išjudinusia diskusija dėl Valdovų rūmų Vilniuje atstatymo tikslingumo.

Kiek pavėlavęs į posėdžio darbą atvyko ir į jį savo pranešimu „Istorinė antropologija – antropologinė istorija: perspektyvos Lietuvoje“ įsijungė Ramūnas T r i m a k a s (Mykolo Romerio universitetas). Nors pranešimas nesuteikė pagrindo konstatuoti, kad antropologinė istorija Lietuvoje jau yra pasiekusi ženklių rezultatų, ką iš dalies galima paaiškinti stringančia kultūrinės ir socialinės antropologijos akademinė institucionalizacija, tačiau pasiūlė rimtų argumentų pagrįsti prognozę, kad ateityje padėtis gali pasikeisti iš esmės. Pranešėjas teigė, kad Lietuva ateityje dėl didėjančios imigracijos iš Azijos, galbūt ir Afrikos šalių vis didesniu mastu darysis multikultūrine visuomene su visomis problemomis, kurios jau dabar krečia Vakarų Europos šalis. Jų sprendimui reikės ne vien valstybės saugumu besirūpinančių institucijų pastangų,

bet ir antropologų kompetencijos. Pranešėjas taip pat išreiškė viltį, kad ateityje viešajame diskurse antropologų žodis bus ne mažiau svarus, negu dabar jame visus kitus balsus užgožiantys politologų balsai. Tokia polifonija leis adekvačiau suvokti visuomenėje vykstančius procesus ir išvengti to suvokimo deformacijų, kurias pranešėjas pavadino „politologinėmis haliucinacijomis“. Diskusijos metu šios R. Trimačo pastabos sulaukė ir kritikos, ir gyvo publikos pritarimo.

Rūta Š e r m u k š n y t ė (VU) pranešime „Istorijos taikymo sritys: kino ir TV dokumentika“ gvildeno problemas, susijusias su istorijos tyrinėtojų (istorikų mokslininkų) ir kino bei televizijos dokumentinių filmų bei laidų kūrėjų santykiais. Pranešėja pademonstravo platų apsiskaitymą šiuolaikinėje metateorinėje literatūroje, gvildenančioje įvairių praeities reprezentacijos medijų tarpusavio santykius, tarp jų ir literatūrinio bei vizualinio naratyvo santykių problematiką. Remdamasi naujausiomis metateorinėmis koncepcijomis, R. Šermukšnytė kritiškai vertino dabartinį spausdinto žodžio kaip istorinės reprezentacijos formos dominavimą. Trumpoje diskusijoje po pranešimo buvo iškeltas privačių asmenų filmuotos videomedžiagos kaip istorijos šaltinio rinkimo ir archyvavimo aktualumas (to šiuo metu jokia institucija nedaro), aptarta elektroninių audiovizualinių medijų kaip istorikų tyrimų galutinių rezultatų pateikimo formos legitimacijos problema. Be to, buvo iškeltas klausimas – kada Lietuvoje bus pirmą kartą apginta multimedijinė disertacija, kurioje tekstas, judantis ir nejudantis vaizdas bei garsas bus lygiai reikšmingos „*wie es eigentlich gewesen*“ (L. Ranke) reprezentacijos formos?

Paskutiniai du pranešimai buvo skirti pagrindinei posėdžio temai – istoriografijos struktūros pokyčiams ir istoriografinėms mokykloms. Jai buvo skirtas bendras Aurelijaus G i e d o s ir Aurimo Š v e d o (VU) pranešimas „Kuo svarbi istoriografijos istorija? Istorikų identiteto problemos Lietuvos istoriografijoje“, kurį perskaitė A. Švedas, taip pat Alvydo N i k ž e n t a i č i o (LII) pranešimas „Istoriografinės mokyklos Lietuvoje“.

A. Gieda ir A. Švedas aptarė alternatyvius kriterijus, pagal kuriuos galima skirti istoriografines mokyklas, pamėgino juos pritaikyti Lietuvos istoriografijos raidai pradėdami nuo akademinės istoriografijos institucionalizacijos tarpukario Lietuvoje. Gyvo publikos susidomėjimo sulaukė pranešėjų pristatyta istorikų savivokos (dominuojančių savęs identifikacijos formulių) tipologija, pagrįsta skirtingais laikotarpiais parašytuose tekstuose šiai savivokai išreikšti vartojamų metaforų palyginimu. Anot pranešėjų, nepriklausomos Lietuvos respublikos istorikai tarpukario metais dažniausiai prisistatydavę kaip artojai, plėšiantys istorijos dirvonus, sovietiniais laikais – kaip kariai, kurie išmintingai vadovaujant Partijos štabui arba Vyriausiajam vadui vykdė puolamąsias ir gynybines operacijas kovoje su klasiniais priešais. Šiuolaikiniai (po 1990 m.) istorikai save visų pirma suvokia kaip gaisrininkus, kurių misija yra nuo seno tebeliepsnojančių ar naujai išiplieskiančių istorinės atminties gaisrų, keliančių grėsmę socialinio sanglaudai, gesinimas arba mažų mažiausiai tokių gaisro židinių neutralizavimas.

Įdėmaus dalyvių dėmesio sulaukusiame pranešime vyriausias Lietuvos „gaisrininkas“ – Lietuvos istorijos instituto direktorius A. Nikžentaitis aptarė Lietuvos istorijos mokslo raidos tendencijas per paskutiniuosius 15 nepriklausomybės metų. Pranešėjas išskyrė šiuolaikinėje Lietuvos istoriografijoje keturias pagrindines sroves. Tai, pirma, tradicionalizmas, kurį išskiria „Lietuvos istorijos“ ir „lietuvių tautos istorijos“ sutapatinimas. Kaip ryškiausias šios srovės atstovus pranešėjas paminėjo Romą Batūrą ir Zigmantą Kiaupą. Antrai – socialinės istorijos – srovei pranešėjas priskyrė Edvardo Gudavičiaus ir jo mokinio Alfredo Bumblausko darbus, kuriems būdinga Vakarų marksizmo įtaka (E. Gudavičiaus atveju – didesnė, A. Bumblausko – mažesnė). Kaip trečią srovę pranešėjas įvardijo grupę istorikų, nuo 1990 m. leidžiančių seriją „Lietuvių Atgimimo istorijos studijos“ ir skelbiančių joje savo darbus. A. Nikžentaitis teigė, kad šių istorikų, pabrėžiančių būtinybę skirti lietuvių etninę tautą nuo lietuvių kaip politinės tautos, metodologinės nuostatos esančios giminingos žymių vokiečių istorikų Thomaso Nipperdey'aus ir Hanso Ulricho Wehlerio pažiūroms. Rašydami savo plačiai žinomus sintetinius XIX–XX a. Vokietijos istorijos veikalus, jie susidūrė su problemomis, kurios yra daugiau ar mažiau panašios į tas, kurias sprendžia Lietuvos istorikai, nes „vokiečiai“ kaip etninė, politinė ir „aukštosios kultūros“ kategorija yra skirtingi dalykai. Ketvirtą šiuolaikinės Lietuvos istoriografijos srovę pranešėjas susiejo su akademiko Vytauto Merkio vardu, ją pavadindamas „pereinamąja“, tačiau detaliau neapibūdindamas.

Mintys, išsakytos A. Giedos ir A. Švedo bei A. Nikžentaičio pranešimuose, buvo baigiamosios diskusijos „Kokios buvo, yra ir gali būti istoriografijos mokyklos?“ dėmesio centre. Diskusijoje dalyvavo R. Batūra, A. Bumblauskas, Z. Kiaupa ir A. Nikžentaitis, atsakę į kai kurias diskusijos dalyvių išsakytas pastabas. Pirmieji du diskutantai atkreipė dėmesį į tam tikrus viešoms diskusijoms būdingus jų atstovaujama idėjų interpretacijos netikslumus bei išankstines neigiamas nuostatas jų atžvilgiu, trukdančias tų diskusijų produktyvumui. Z. Kiaupa atkreipė dėmesį, kad A. Nikžentaičio pasiūlytai šiuolaikinės Lietuvos istoriografijos srovių klasifikacijai trūksta vieningo pagrindo, o tai reiškia, kad tarp tų srovių galimos sankirtos – vienas ir tas pats istorikas gali priklausyti daugiau nei vienai A. Nikžentaičio išskirtai istoriografijos srovei.

Pasiūlę tam tikras redakcines pastabas, suvažiavimo dalyviai vieningai pritarė darbinės grupės (Antanas Kulakauskas, P. Subačius, N. Šepetys, A. Nikžentaitis) parengtiems dokumentams, kuriuos pristatė A. Kulakauskas. Po to suvažiavimo pirmininkas A. Nikžentaitis padėkojo suvažiavimo dalyviams, Vilniaus universiteto Istorijos fakultetui, suteikusiam patalpas bei techninę įrangą suvažiavimo darbui, o ypač – R. Petrauskui už nuveiktą organizacinį darbą ir paskelbė suvažiavimą baigtu.

Zenonas N o r k u s

PIRMOJO LIETUVOS ISTORIKŲ SUVAŽIAVIMO REZOLIUCIJA

I

Jo Ekscelencijai Lietuvos Respublikos Prezidentui
Lietuvos Respublikos Seimui
Lietuvos Respublikos Vyriausybei

Pirmojo Lietuvos istorikų suvažiavimo kreipimasis

Vilniaus universitetas, 2005-09-17

Pastaraisiais metais priimti įstatymai ir poįstatyminiai aktai sukėlė kliūtis istorikams ir kitiems mokslininkams tyrinėti Lietuvos archyvus, kuriuose saugoma XX a. medžiaga. Šios kliūtys argumentuojamos asmens duomenų apsaugos būtinybe. Lietuvos istorikų suvažiavimas kreipiasi į LR Seimą, Prezidentą ir Vyriausybę, ragindamas kuo greičiau pataisyti visus teisės aktus taip, kad jų nuostatos nestabdytų mokslinių praeities tyrimų, nepažeistų visuomenės teisių į istorinę atmintį. Suvažiavimas laikosi nuostatos, kad rūpinantis asmens duomenų apsauga turi būti vadovaujama šiais principais:

1. LR Konstitucijos 42 str. I dalies nuostata: „Kultūra, mokslas ir tyrinėjimai bei dėstymas yra laisvi.“
2. Istorinės tiesos apie valstybės ir tautos praeitį pažinimas yra ypač reikšmingas visuomenės interesas.
3. Nustatant asmens duomenų apsaugos tvarką turi būti atsižvelgiama į viešų ir privačių interesų pusiausvyrą bei svarbą ir laikomasi proporcingumo principo.
4. Sąvokos *duomenys (informacija) apie privatų asmens gyvenimą ir asmens duomenys* nėra tapačios.

Suvažiavimo vardu –

Lietuvos nacionalinio istorikų komiteto pirmininkas
Alvydas Nikžentaitis

II

Jo Ekscelencijai Lietuvos Respublikos Prezidentui
Ponui Lietuvos Respublikos Ministrui Pirmininkui
Ponui Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo Ministrui

Pirmojo Lietuvos istorikų suvažiavimo kreipimasis

Vilniaus universitetas, 2005-09-17

Visame civilizuoatame pasaulyje tekstinių ir vizualiųjų šaltinių, taip pat archeologinių radinių bei lingvistinės ir etnologinės medžiagos deramo lygio publikavimas yra laikomas aukščiausios kvalifikacijos reikalaujančiu moksliniu darbu, maža to, dažnai vertinamas labiau, nei autoriniai straipsniai ir monografijos. Archeografinė ir tekstologinė veikla, kurios ištakos siekia Aleksandrijos bibliotekos laikus ir kuri neatsiejama nuo humanitarinių mokslų susiklostymo ir raidos, yra integrali istorijos, filologijos, filosofijos, teologijos, etnologijos, menotyros disciplinų dalis.

Lietuvoje šiuo metu galiojanti mokslo laipsnių teikimo, mokslinių darbų bei mokslininkų kvalifikacijos vertinimo, mokslinių etatų apibrėžimo tvarka nepripažįsta kritinio šaltinių publikavimo, komentavimo bei analitinio klasifikavimo moksliniu darbu, lygiaverčiu kitoms akademinėms rezultatų siekimo ir pateikimo formoms. Tai prieštarauja humanitarinių ir socialinių studijų vidinei logikai, struktūrai bei tradicijai, tarptautiniams mokslo standartams, varžo akademinę laisvę ir kenkia tolygiai tyrimų plėtotei.

Prašome neatidėliojant imtis Jūsų galioje esančių veiksmų ir pasinaudoti savo autoritetu, idant mokslą varžantys biurokratiniai akademinės produkcijos apibūdinimai ir normatyvai būtų panaikinti, o mokslininkų kvalifikacijos, veiklos srities bei darbo vaisių vertinimo principai peržiūrėti ir atitiktų pačios akademinės bendruomenės pripažįstamus kriterijus.

Suvažiavimo vardu –

Lietuvos nacionalinio istorikų komiteto pirmininkas
Alvydas Nikžentaitis